

Ks. Ludwik Królik

ORGANIZACJA KAPITUŁY KOLEGIACKIEJ W WARSZAWIE DO KOŃCA XVIII W.

WSTĘP

W niniejszym artykule przedstawiona zostanie organizacja kapituły kolegiackiej w Warszawie do końca XVIII w. Omówione zostaną kolejno takie zagadnienia, jak wejście do kapituły, prałatury, kanonikaty, obowiązki i uprawnienia członków kapituły. Z artykułu dowiemy się, że kapituła warszawska miała ustrój korporacyjny na wzór innych kapituł. Dzięki uprawnieniom i dobrej organizacji wewnętrznej była w archidiakonacie warszawskim ważną instytucją kościelną.

I. WEJŚCIE DO KAPITUŁY

Droga od kandydata do kanonika składała się z kilku etapów. Pierwszym z nich było posiadanie wymaganych do prebendy kanonickiej kwalifikacji, następnie zaś uzyskanie nominacji (instytucji), przyjęcie przez kapitułę i ceremonia instalacji. Dawniejsze prawo kościelne stawiało kandydatom do prałatury i kanonii pewne normy do ich ważnego otrzymania. Odpowiednie przepisy mówiły o wieku, prawym pochodzeniu, narodowości, bezżeństwie, a od XV w. o szlacheckim pochodzeniu.¹

Przepisy prawa powszechnego uwzględniane były także na terenie diecezji poznańskiej, w archidiakonacie warszawskim. Wprawdzie nie znaleziono w źródłach informacji na temat wieku czy prawego pochodzenia kandydatów do kapituły warszawskiej, jednakże na podstawie analogii z innymi kapitułami w Polsce można wnioskować, że i pod tym względem respektowano przepisy prawa powszechnego, które wymagało od kandydatów prawego pochodzenia oraz — do czasów Soboru Trydenckiego — przynajmniej szesnastu lat.² W świetle dostępnych adnotacji źródłowych prześledzimy zagadnienie wejścia do kapituły warszawskiej.

Zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, Warszawa 1949, s. 28; X. A. S. [A. Sotkiewicz], *Kanonicy*, Enc. Kośc., t. IX, s. 447—451; S. Zachorowski, *Rozwój i ustrój kapituł polskich w wiekach średnich*, Kraków 1912, ss. 116—120; L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku*, Lublin 1983, ss. 204. 208; W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku XII—XVI w.*, Płock 1979, s. 106; L. Królik, *Kapituła katedralna łucka od XV do XVIII wieku*, STV, 18 (1980), nr 1, ss. 117 n. Zob. uwagi *Praxis capitularis sive tractatus de omnibus et singulis, quae ad capitulum ecclesiae cathedralis et metropolitanae concernunt*, auctore P. J. B. de Herdt, Lovanii 1895, s. 9 n.

² Conc. Trid., sess. 24, c. 12, de reform., wymagał 25 lat; S. Zachorowski, *Rozwój i ustrój...*, dz. cyt., ss. 118 n. Por. B. Ulanowski, *Materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce w XVI w.*, w: Archiwum Komisji Prawniczej, t. I, Kraków 1895, s. 488, nr 7; W. Góralski, *Skład i obsadzanie godności i kanonii w kapitule kolegiackiej w Pultusku*, PK, 19 (1976), nr 1—2, ss. 241—269.

Wstęp do omawianej kapituły mieli zasadniczo kandydaci posiadający wymagane kwalifikacje moralne, społeczne i intelektualne. Sprawy te w niektórych okresach stanowiły przedmiot szczególnej troski patronów kolegiaty i biskupów poznańskich. Tak na przykład 19 marca 1515 r. księżna Anna prosiła papieża Leona X o uwolnienie jej od cenzury symonii, którą popełniła prezentując na urząd archidiacona warszawskiego Jana Mrokowskiego, duchownego z niższymi święczeniami. Księżna zaznaczyła, że wymieniona osoba zostanie odsunięta od tego stanowiska.³ Prośba księżnej została załatwiona pozytywnie. Papież polecił przesłać swoją decyzję do biskupa poznańskiego, informując jednocześnie, iż „księżna Anna przedstawi na wakujące stanowisko godnego kandydata“.⁴

Z powyższego przykładu wynika, że prawo prezenty na urząd kapitulny należało do książąt mazowieckich, którzy — przynajmniej w tym przypadku — mieli wyrzuty sumienia, choć Mrokowski nadal był archidiaconem. Trzeba tu odnotować, że nie wszyscy członkowie kapituły mieli święcenia kapłańskie. Do gremium kapitulnego należeli niekiedy duchowni z niższymi święczeniami. Osoby takie stanowiły dla instytucji pewien ciężar. Statuty omawianej kapituły z r. 1517 pozbawiały niekapłanów podziałów chórowych i innych przywilejów.⁵ W ciągu długich dziejów kapituły kolegiackiej w Warszawie wyjątek stanowiłby Stanisław Fogelweder, który w r. 1572 został archidiaconem, choć miał tylko niższe święcenia.⁶ Warto tu przypomnieć, że Sobór w Vienne (1311) kleryków o niższych święceniach od kanonikatu odsuwał, co też Sobór Trydencki (1545-1563) potwierdził.⁷ Ale brak ten, jak odnotowano wyżej w przypadku Fogelwedera, nie stanowił przeszkody nawet po Soborze Trydenckim. Podobna sytuacja była w niektórych ośrodkach kapitulnych w Polsce. Tak na przykład w kapitule katedralnej włocławskiej obok kapłanów zasiadali także diakoni i subdiakonów.⁸ Analogicznie było w kapitule kolegiackiej w Zamościu, w której członkami gremium byli również niekapłani.⁹

Do końca XIV w., dopóki wśród szlachty nie było przesadnego poczucia jej siły, do kapituł miały wstęp wszystkie stany. Dopiero w XV i XVI przeprowadził celową w tym względzie politykę. Inicjatywa wyszła nie tyle od kapituł, ile od ich rodzin, a więc od społeczeństwa szlacheckiego. Przywileje zaś kapituł w tej sprawie, krzywdzące pozostałe stany, zostały wydane przez papieży za poparciem królów-

„Anna ducissa Mazoviae Leoni X pp. supplicat, quatenus sibi de absolute propter symoniam Johannis Mrokowski ad archidiaconatum Varsaviensem praesentationem providere et dictum Johannem ab archidiaconatu removere dignentur. Concessum“ — ASV, Reg. Sup., vol. 1406, k. 35v,

¹ „Pap. Leo X, eppo Poznaniensi mandat, ut Annam ducissam Mazoviae, quae ad archidiaconatum Varsaviensem de iure patronatus ducissae Mazoviae certo modo vacantem Joannem Mrokowski, clericum, postquam ille certam cedulam eidem ducissae, quod sibi semper serviet, praestiteret, ordinario loci praesentavit contra constitutionem Pauli PP. II offendas, ab omnibus censuris et poenis in symoniacos statutis absolvat atque praefatum Johannem a dicto archidiaconatu amoveat aliamque personam idoneam ducissa praesentat. Sedes Apostolica“ — ASV, Reg. Lat., vol. 1283, k. 66—67.

Statuta ecclesiae collegiatae Varsoviensis, ed. B. Ulanowski, w: Archiwum Komisji Prawniczej, t. V, Kraków 1897, s. 513, stat. 24.

² ArPoz, AE XII, k. 174.

Conc. Trid., sess. 24, c. 12, de reform. Por. A. Sotkiewicz, *Kanonicy*, art. cyt., s. 448; A. Barbossa, *De canonicis et dignitatibus cathedralium et collegiatarum ecclesiarum, eorumque officio tam in choro quam in capitulo*, Lugduni 1648, cap. 42, nr 20.

³ Zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, dz. cyt., s. 29.

⁴ Zob. W. Stopniak, *Dzieje kapituły zamojskiej*, Lublin 1962, s. 99. W kapitule kolegiackiej w Pułtusku (dioc. płocka) kanonicy nie mający święceń kapłańskich stanowili wyjątki — zob. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 129, nr 28. Ch. Wollek, *Das Domkapitel von Plock 154—1564*, Köln — Wien 1972, niesłusznie twierdzi, iż w świetle polskiego prawa kapitulnego nie wymagano święceń kapłańskich — por. W. Góralski, jw

skim.¹⁰ Decydujące znaczenie miały tu bulle papieskie Leona X w r. 1515 i Pawła III w r. 1543. Bulla Pawła III była o tyle korzystniejsza dla plebejuszy, że nakazywała oddać im pięć kanonii, podczas gdy bulla Leona X stwierdzała jedynie, że mogą je otrzymać.¹¹ Chociaż wymienione bulle nie dotyczyły (sensu stricto) kolegiat, to jednak opisywana kapituła wciągnęła je do swej organizacji. Instytucja ta od początku swego istnienia różniła się od innych kapituł kolegiackich w Polsce, a w archidiaconacie warszawskim spełniała szczególną rolę. Na skutek rozbudowy wewnętrznej organizacji diecezji poznańskiej stała się ośrodkiem władzy archidiacona i oficjała. Nie było to zjawisko odosobnione w Polsce. Podobnie było na przykład w Sandomierzu, Wiślicy czy Opolu.¹²

Kwestia pochodzenia społecznego czy też wykształcenia członków kapituły Świętego Jana w Warszawie nie jest rzeczą łatwą do ustalenia. Nie mamy odnośnie do tej sprawy wyczerpujących materiałów źródłowych. Co najwyżej ogólnie możemy się zorientować w tej problematyce. Zapewne pod wpływem wspomnianych wyżej pism papieskich dopuszczono w kapitule warszawskiej osoby, od których nie wymagano wywodu szlachectwa, lecz tylko dyplomów doktorskich z teologii lub prawa. Doniosłym wydarzeniem było tu zrównanie interesującej nas kapituły z innymi kapitułami katedralnymi w Polsce. Miało to miejsce na sejmie elekcyjnym króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego, który odbył się w r. 1669. Podjęto tam wówczas między innymi uchwałę następującą: „osobliwie kapitułę warszawską cum cathedralibus ecclesiis porównujemy, aby w niej nobiles tylko personae zasiadały, mianowicie praelaturis, salvis jednak quattuor doctoralibus praebendis“.¹³

Tak więc od kandydatów na prebendy prałackie wymagano pochodzenia szlacheckiego. Wywód szlachectw z herbów ojca, matki, dziadków i babek, winien być sporządzony na piśmie. Dwaj delegaci kapituły dokument ten przedstawiali kapitule i składali potem do jej archiwum.¹⁴ Prałaci byli obowiązani przy wstępowaniu na powyższe godności wykazać się nadto dyplomem doktorskim.¹⁵ Cztery jednak były kanonie w kapitule Świętego Jana, co do których nie wymagano szlachectwa, lecz tylko dyplomów doktorskich.¹⁶

Z powyższych rozważań wynika, że w przypadku kanoników-plebejuszy stopień doktorski był przywiązany do osoby kanonika. Ale należy odnotować, że tytuł doktorski był w kapitule warszawskiej związany z prałaturami. Cenzusu tego z reguły wymagano od dziecka, archidiacona i scholastyka. Jednakże i tu były wyjątki. Tak na przykład 8 maja 1508 r. papież Juliusz II udzielił dyspensy od doktoratu znanemu nam już Janowi Mrokowskiemu, pełniącemu funkcje kustosa, a prezentowanemu przez księżnę Annę na urząd archidiacona warszawskiego.¹⁷ Przy okazji należy tu wspomnieć, że już papież Aleksander VI (uwzględniając postanowienie Mikołaja V

Zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna wrocławska*, dz. cyt., s. 31; S. Zachorowski, *Rozwój i ustroj...*, dz. cyt., s. 120; Ch. Wollek, *Dus Domkapitel...*, dz. cyt., s. 6.

¹¹ Zob. tamże; VolLeg, t. I, ss. 120 n.; B. Kumor, *Dzieje ustroju kościelnego w Polsce*, w: HKP, t. I, cz. 1, ss. 261—277; cz. 2, ss. 100—114. Por. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Plocku...*, dz. cyt., s. 100.

¹² Zob. B. Kumor, *Dzieje ustroju...*, art. cyt., t. I, cz. 1, s. 274.

VolLeg, t. V, s. 17; ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 239.

ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 239 n.; Wl. Kwiatkowski, *Diecezja warszawska 1793—1817*, mps ArWwa, s. 4.

Acta ecclesiae collegiatae Varsaviensis, ed. B. Ulanowski, w: Archiwum Komisji Prawniczej, Kraków 1897—1926, ss. 21. 41; ArPoz, AE XII, k. 275v—276.

¹⁶ ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 239; VolLeg, t. V, s. 17. Por. Wl. Kwiatkowski, *Diecezja warszawska...*, dz. cyt., s. 4.

¹⁷ „Julius papa II Johanni de Mrokowo, custodi ecclesiae Varsaviensis per Annam ducissam Mazoviae ad archidiaconatum in eadem ecclesiae praesentato, super defectum gradus in Theologia aut altera iurium dispensationem concedit“ — *Acta collegiatae*, s. 27.

(1447-1455) zwrócił uwagę księciu Konradowi (13.VII.1494) i jego następcom, aby tylko w wyjątkowych wypadkach prezentowali kandydatów bez odpowiednich kwalifikacji na stanowisko archidiacona w kapitule warszawskiej.¹⁸ Te wszystkie krzywdzące przepisy, nie pozwalające innym stanom dostępować miejsc w kapitułach polskich, zniósł, na specjalne przedłożenie biskupa płockiego, A. Prażmowskiego, papież Pius VII 16 sierpnia 1822 r.¹⁹

Do XIV stulecia przyjęcie kogoś do kapituły zależało wyłącznie od biskupa. Tak było we wszystkich diecezjach polskich.²⁰ Ale już w XIV w. ważnym konkurentem stał się panujący, który korzystał z prawa prezenty i patronatu, oraz kuria papieska w Awinionie, obsadzająca często stanowiska kapitulne przy pomocy prowizji i ekspektatyw. Te ostatnie w w. XIV wzrosły tak bardzo, że w niektórych kapitułach objęły prawie połowę wszystkich prebend.²¹

Podobnie jak inne świątynie kolegiackie w Polsce,²² tak samo i kolegiata Świętego Jana w Warszawie miała swego patrona. Była nim początkowo rodzina książąt mazowieckich²³, ale po wcieleniu Mazowsza do Korony (1527) prawo to przeszło na królów polskich²⁴.

Przy wstępowaniu do kapituły Świętego Jana w Warszawie tak prałat, jak i kanonik winien okazać nominację książęcą lub królewską na siebie wydaną, a potem instytucję kanoniczną od ordynariusza.²⁵ Po sprawdzeniu tych dokumentów i wszyciu ich do akt nominacji wpłacali odpowiednią sumę do kasy kapitulnej jako tak zwane *cappalia rochetalia* i *pro iucundo*. Wtedy dopiero odbywała się recepcja, a potem instalacja w stallach prałackich i kanonickich.²⁶ Kapituła, będąca samorządną organizacją,

„Alexander papa VI Conrado duci Mazoviae ipsiusque successoribus, litteris Nicolai papae V Boleslao duci Mazoviae transmissis non obstantibus, ad archidiaconatum Varsoviensem personas non qualificatas dummodo idoneas praesentandi concedit facultatem, et hoc ea de causa, quia in partibus Mazoviae, vacatione archidiaconatus praedicti occurrente, rarissime inveniri possunt personae titulis scientificis in Theologia vel altero iure insignitae“ — *Acta collegiatae*, s. 26.

¹⁹ Zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, dz. cyt., s. 34; A. Sotkiewicz, *Kanonicy*, art. cyt., ss. 448 n.

²⁰ Zob. S. Zachorowski, *Rozwój i ustrój...*, dz. cyt., s. 97; S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, dz. cyt., s. 34.

²¹ Zob. B. Kumor, *Dzieje ustroju...*, art. cyt., t. I, cz. 1, ss. 273 n.

Np. Zamość — W. Stopniak, *Dzieje kapituły zamojskiej*, dz. cyt., s. 73, Gniezno — S. Librowski, *Statuta kapituły kolegiackiej w dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, ABMK, I (1959), z. 1, ss. 167—189.

²² ArWwa, *Liber erectionis*, k. 43—56.

²³ ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 139 n. Zagadnienie to omówimy przy poszczególnych prebendach. Wspomnijmy tu tylko, że np. patronat nad scholasterią warszawską należał do starosty poznańskiego. Biskupi poznańscy mogli także prezentować kandydatów na niektóre kanonikaty (zob. niżej).

²⁴ *Statuta collegiatae*, s. 524, stat. 67.

²⁵ Zagadnienie opłat różnie się kształtowało w ciągu wieków. Z powodu braku materiałów źródłowych trudno dokładnie prześledzić ten problem. Wiadomo tylko, że 11.IV.1529 r. opisywana kapituła podniosła opłatę przy recepcji — *Statuta collegiatae*, s. 524; *Acta collegiatae*, ss. 65—67. Statut 23 dopuszczał odbycie recepcji za pośrednictwem prokuratora — *Statuta collegiatae*, ss. 512 n. W wizytacji A. O. Okęckiego na temat opłat przy recepcji czytamy m.in.: „Omnes praelati et canonici gremiales ante installationem suam obligant inprimis exsolvere ad aerarium capituli statutam pecuniam pro praelatis aureos nummos sexaginta septem, hoc est florenorum mille ducentos sex, pro canonicis gremialibus aureos sexaginta duos, hoc est florenorum mille centum sexdecem ab uno, et altero proventus de truncandi sunt aurei septem, hoc est florenorum centum viginti sex, ex dividendi inter clerum assistentem installatione in collegiata, nempe: secretario capituli — florenorum 36, collegio vicariorum — 14, collegio mansionariorum — 14, psalteristarum — 14, vicecustodi — 8, seminario — 12, poenitentiario — 8, organario — 6, cantori — 2, sacristiani — 5, calcaviciatae — 2, campanatori — 2, pauperibus — 2. Facta hac ex divisione detruncata portionis pro clero remanebit summa: a praelatis florenorum 1080, a canonicis gremialibus florenorum 990. Canonici honorarii obligant deponere aureoshol laudicos aut hungaricales 15, hoc est florenorum 270, qua summa pariter destinata ad usus ecclesiae. Clericus vero minor ex hac pecunia nihil percipit, quia non fit eiusmodi canonicorum installatio sed solummodo admittunt per decretum capitulare: 1080 florenorum, 990 florenorum

zastrzegła sobie wyłączne prawo wprowadzania do swego grona osób przez obce czynniki wyznaczonych. Przyjmowanie nowych prałatów i kanoników odbywało się na posiedzeniach zwyczajnych. Sposób recepcji do kapituły był dla wszystkich jednaki i przetrwał od średniowiecza do początku XIX w.²⁷

Wprowadzeniem w czyn aktu recepcji była sama instalacja. Zwykle po odprawionej uroczystości Mszy świętej nowo przyjęty udawał się do kapitułarza, gdzie składał wyznanie wiary i przysięgę na zachowanie statutów kapitułnych. Po tych czynnościach ubierał się w szaty kanoniczne²⁸ i siedł procesjonalnie w asyście duchowieństwa do prezbiterium. Tam wspólnie z innymi członkami kapituły odmawiał psalm *Miserere*, potem oddawał cześć ołtarzowi, dotykając prawą ręką jego mensy. Następnie przechodził do chóru, gdzie po trzykroć siadając na wyznaczonym miejscu, brał w posiadanie odpowiednią stallę.²⁹

Licznie zachowane w źródłach informacje świadczą o instytucji kanonicznej, recepcji i instalacji. Tak na przykład w r. 1569 urząd i stallę archidiacona, po śmierci Jana Makowieckiego, objął Franciszek Krasieński, prepozyt płocki³⁰, a w r. 1572 Stanisław Fogelweder, kleryk, doktor medycyny i filozofii³¹. W 1614 r. stanowisko archidiacona objął Jan Wężyk, prepozyt sandomierski, kanonik krakowski.³² Przykładem instytucji, recepcji i instalacji może być nominacja na scholastyka Macieja Przykockiego (1587)³³ oraz Andrzeja Rychlińskiego w r. 1603 na stanowisko kanclerza w kapitule warszawskiej³⁴.

Po odbytej instalacji nowy kanonik powinien był przebywać przez trzy miesiące bez przerwy przy kolegiacie, aby się zapoznać z obrzędami liturgicznymi. Potem odbywał habilitację kanoniczną, która polegała na śpiewaniu pierwszej Mszy świętej konwentalnej przy głównym ołtarzu. Dopiero habilitacja uzdalniała do korzystania z praw majątkowych i czyniła kanonika zdolnym do otrzymania prestimonium i kurii.³⁵

Reasumując, należy stwierdzić, że bez odkrycia nowych źródeł nie da się wyczerpująco ustalić poszczególnych etapów związanych z wejściem do kapituły warszawskiej. Podkreślić jednak należy, że na podstawie tych archiwaliów, którymi dysponowaliśmy, można również rzucić wiele światła na zasygnalizowany problem.

II. PRAŁATURY

Kanonicy kapituły Świętego Jana Chrzciciela w Warszawie, podobnie jak to miało miejsce w innych kapitułach, dzielili się na prałatów kapitułnych i zwykłych kanoni-

rum, iste proventus explicatus est pro fabrica chori canonicorum. Item pro vindicandis iuribus massam respicientibus et pro aliis necessitatibus" — ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 139—140. Por. Wł. Kwiatkowski, *Diecezja warszawska...*, dz. cyt., ss. 4 n.

²⁷ Zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, dz. cyt., ss. 37 n.

²⁸ Por. tamże. Zob. *Statuta collegiatae*, s. 524, stat. 67; *Praxis capitularis*, ss. 12—20; A. Barbossa, *De canonicis et dignitatibus...*, dz. cyt., nr 15. 26 n.

²⁹ Tamże. Por. W. Knapieński, *Notaty archiwalne, wypisy z Akt Konsystorza Warszawskiego, odnoszące się do parafii dawnego archidiaconatu warszawskiego i do historii kościołów warszawskich*, Warszawa 1949, mps BSem Wwa, s. 32; ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 139—140. 232 n.; ArPoz, AE XVI, k. 227—228v.

³⁰ ArPoz, AE XII, k. 68—69.

Tamże, k. 174.

³² ArPoz, AE XXIII, k. 79v—80.

³³ ArPoz, AE XIV, k. 116—117.

³⁴ ArPoz, AE XVI, k. 227—228v.

ków, zwanych gremialnymi. Wspomniano już, że zarówno jedni jak i drudzy musieli wejść do kapituły zgodnie z wymogami ówczesnego prawa. Prałaci zajmowali miejsca według urzędów i godności, a byli to: dziekan, archidiakon, prepozyt, kustosz, scholastyk, kanclerz i kantor. Nie od razu powstało to grono w takiej kolejności. W dokumencie z 1406 r. wymienieni są dziekan, archidiakon, prepozyt i kustosz. Od 1520 r. występuje scholastyk, od 1603 r. kanclerz, a od 1686 r. kantor. Liczba ta przetrwała do końca interesującego nas okresu.³⁶ Przez cały czas istnienia kapituły warszawskiej w chórze kolegiackim prałaci zasiadali w pierwszych stallach, przed kanonikami. Opisywana kapituła zorganizowana była zgodnie z modelem francuskim, według którego na jej czele stał dziekan.

Pierwszą godnością w kapitule Świętego Jana Chrzciciela w Warszawie była prałatura — dziekana. Dziekan był głową kapituły i kolegiaty. Zajmował pierwszą stallę z prawej strony prezbiterium. Reprezentował kapitułę na zewnątrz i z reguły przewodniczył zebraniom zwyczajnym (parcjalnym). Do jego obowiązków, poza utrzymaniem karności, należała między innymi troska o duszpasterstwo w kolegiacie. Dbał o porządek służby Bożej w świątyni, sprawował nadzór nad duchowieństwem kolegiackim. Podlegali mu zarówno prałaci i kanonicy, jak i kolegia kleru kolegiackiego.³⁷

Troska o służbę Bożą w kolegiacie była czasem powodem nieporozumień między dziekanem a kanonikami. Tak na przykład w r. 1445 doszło do ugody między dziekanem Mikołajem z Błonia a kanonikami, którzy zobowiązali się ustanowić wikariuszy wieczystych jako swoich zastępców.³⁸

Dziekan układał i reformował statuty niższego kleru, udzielał mu instytucji kanonicznej oraz wysuwał kandydata na dziekana wikariuszy.³⁹ W odniesieniu do wikariuszy nieraz dziekani kolegiaty warszawskiej nadużywali swej władzy. Przykładem może tu być Mikołaj z Błonia, którego w r. 1457 biskup poznański Andrzej z Bnina upomniał, iż „względem wikariuszy ma tylko taką władzę, jaką sprawuje dziekan katedralny w Poznaniu”.⁴⁰ Nie znamy dokładnie szczegółów tej sprawy.

Niektórzy dziekani pełnili funkcje oficjałów warszawskich. Takimi oficjałami byli: w r. 1445 Mikołaj z Błonia, w latach 1498–1514 Piotr z Sosnkowa, w 1590 r. Maciej Pstrokoński, a w latach 1613–1625 Jan Raciborski.⁴¹ Dziekani jako oficjałowie załatwiali w urzędzie oficjałatu warszawskiego szereg spraw. Tak na przykład Piotr z Sosnkowa otworzył i transsumował testament (14.VI.1499) Nyklasza, lekarza warszawskiego.⁴²

Dziekani czuwali również nad dobrami wspólnymi kapituły. Taką troskę przejawiał na przykład Bartłomiej Belski, który na posiedzeniu generalnym kapituły 29 września 1518 r. poinformował zebranych, że zaprowadził specjalną księgę dochodów. Tak miało być na przyszłość.⁴³ Trzeba i to dodać, iż niektórzy prałaci rezygnowali z urzędu

Por. ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 232 n.; *Acta collegiatae*, s. 67.

Zob. S. Zachorowski, *Rozwój i ustroj...*, dz. cyt., s. 193; S. Librowski, *Kapituła katedralna wrocławska*, dz. cyt., s. 73; W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 78. W kapitule warszawskiej było podobnie. Zob. ArWwa, Okęcki vis. 1787 II, k. 365–381; *Acta collegiatae*, ss. 29, 53; ArPoz, AE XXVI, k. 245: *De numero vicariorum ac iurisdictione R. D. decani in vicarios* (1626 — Węczyk).

ArWwa, *Liber erectionis*, k. 11; *Acta collegiatae*, ss. 15, 22. Wymieniono tu jako wikariuszy wieczystych ks. Piotra Kulija i ks. Pawła Jeziora.

Zob. przyp. 37, a nadto ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 152; *Acta collegiatae*, s. 31.

Acta collegiatae, s. 18.

Tamże, s. 15; AGAD, dok. pap. sygn. nr 1479; AGAD, dok. perg. sygn. nr 1539; ArPoz, AE XXIII, k. 26v n.

¹² AGAD, dok. perg. sygn. nr 1539.

Acta collegiatae, s. 36.

dziekana w kapitule kolegiackiej w Warszawie. Przykładowo można tu wymienić biskupa łuckiego i brzeskiego Franciszka Kobielskiego, który w trosce o dobro swojej diecezji złożył na ręce króla Augusta III rezygnację z urzędu i prebendy dziekana warszawskiego.⁴⁴

Wypadałoby obecnie zastanowić się nad składem personalnym dziekanów warszawskich. Nie dysponujemy w tej materii odpowiednimi archiwaliami, jednakże na podstawie fragmentarycznych notatek źródłowych udało się ustalić nazwiska i imiona niektórych dziekanów.

Tabela 1. Dziekani kapituły kolegiackiej Świętego Jana w Warszawie

Lp.	Nazwisko i imię (lub tylko imię)	Rok — wzmianka
1	Dominik	1406
2	Peregrini Jan	1422
3	Popielski Wojciech	1430
4	Mikołaj z Blonia	1445
5	Światosław	1466
6	Piotr z Sosnkowa	1498 — 1514
7	Belski Bartłomiej	1517 — 1520
8	Popielski Wojciech	1529
9	Szemborski Stanisław	1551
10	Pokański Jan	1576
11	Bornkowski Jan	1577
12	Szadek Gabriel	1582
13	Reszka Stanisław	1583
14	Maciejowski Bernard	1585
15	Pstrokoński Maciej	1590
16	Raciborski Jan	1611 — 1625
17	Popławski Jan	1680
18	Tomisławski Mikołaj	1710 — 1712
19	Kobielski Franciszek	1744
20	Wołowicz Antoni	1759 — 1763
21	Malczewski Skarbek Franciszek	1780
22	Poniatowski Michał	1792

Przypisy do tabel 1—8 znajdują się na str. 277 oznaczone literami a—h

Drugą prałaturą w kapitule kolegiackiej Świętego Jana w Warszawie była archidiaconia.⁴⁵ Archidiacon był urzędnikiem diecezjalnym, ale jednocześnie piastował godność kapitulną, zajmując pierwszą stallę w chórze po lewej stronie prezbiterium. Urząd archidiacona, istniejący w Kościele już od IV w., predestynował piastującego go do roli głównego urzędnika biskupiego, pomagającego biskupowi w zarządzaniu diecezją lub określoną jej częścią zwaną archidiaconatem. Gdy chodzi o Polskę, pierwsze wzmianki o archidiaconach biskupich pochodzą z początków XII w. Cechą specyficznie polską była zasada, że archidiacon — urząd ważny w diecezji — miał stanowisko prałata w kapitule, gdy tymczasem w kapitułach niemieckich był urzędnikiem biskupim, a w kapitułach zasiadał tylko wtedy, jeśli był kanonikiem, i tylko z tej racji.⁴⁶

ADS, D 150, k. 83v—85v.

ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 232.

Zob. T. Silnicki, *Kapituły, kolegiaty, synody*, w: HKP, t. I, cz. 1, s. 402; W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., ss. 80 n.; *Praxis capitularis*, ss. 59 n.; S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, dz. cyt., ss. 93 n.

Archidiakon warszawski, związany z kolegiatą (miał w niej swój tytuł i miejsce), do kapituły kolegiackiej Świętego Jana początkowo nie należał. Dopiero w połowie XV stulecia stosunek archidiakona do kapituły warszawskiej uległ zasadniczej zmianie. Archidiakon wszedł do jej grona, należąc jednocześnie do kapituły katedralnej w Poznaniu.⁴⁷ Należy zauważyć, że w szczególności stosunek archidiakona do kapituły warszawskiej nie był jasny. Tak na przykład w r. 1524 Paweł Trąbski był zarazem archidiakonem i prepozytem warszawskim.⁴⁸

W świetle kościelnego prawodawstwa powszechnego archidiakon posiadał władzę zwyczajną względnie delegowaną. W zakres tej władzy wchodziły sprawy gospodarcze, administracyjne, wizytacyjne i sądownicze. W ciągu długich dziejów archidiakonatu warszawskiego archidiakonowie spełniali swoje funkcje. Znakiem ich działalności jest na przykład z okresu średniowiecza szereg dokumentów, na których znajdują się między innymi ich podpisy. Przykładem może być dyplom erekcji kościoła w Powsinie z r. 1428, podpisany przez Alberyka, archidiakona warszawskiego.⁴⁹

Sobór Trydencki odebrał archidiakonowi *potestas ordinaria*, tak że stali się w interesującym nas okresie jedynie stałymi wizytatorami swoich okręgów z ramienia biskupa.⁵⁰ Podobnie było w diecezji poznańskiej, gdzie przestrzegano zasad Kościoła powszechnego. Prawo wizytowania potwierdził archidiakonowi bp Michał Bartłomiej Tarło w r. 1710.⁵¹ W źródłach z tego okresu znaleziono wzmiankę, że archidiakonowie wizytowali kościoły w archidiakonacie warszawskim. Przykładem może tu być zapowiedź wizytacji dekanatu błońskiego, grójeckiego, piaseczyńskiego i wareckiego w 1779 r., którą miał przeprowadzić archidiakon Krzysztof Hilary Szembek. W specjalnym piśmie przypomniał wizytator proboszczom o uporządkowaniu kancelarii. Zwrócił też uwagę na księgi kancelaryjne podkreślając, iż „mają być starannie przygotowane i opracowane”.⁵²

Tabela 2 na str. 253 zorientuje nas w składzie personalnym archidiakonów warszawskich.

W świetle przywileju kolegiaty warszawskiej z r. 1406 nominacja archidiakona czerńskiego przysługiwała wyłącznie biskupowi.⁵³ Na początku XVI stulecia nastąpiła zmiana przepisów prawnych w odniesieniu do archidiakonów. Papież Leon X konstytucją *Etsi ex debito* z 14 listopada 1513 r. zastrzegł archidiakonów dla doktorów i licencjatów prawa lub teologii, a obsadzenie ich — wyborowi przez biskupa ordynariusza i kapitułę, uchylając jednocześnie papieskie ekspektatywy na archidiakonaty.⁵⁴ Przepisy te zostały przyjęte przez ustawodawstwo kościelne w Polsce.⁵⁵

W diecezji poznańskiej nie od razu zastosowano się do nowych norm prawnych. Tak na przykład tylko z prowizji biskupiej i zapewne przedniej prezenty królewskiej otrzymał archidiakonę warszawską 21 marca 1538 r. proboszcz gnieźnieński i łączycy

⁴⁷ Zob. J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, t. II, Poznań 1964, s. 301.

⁴⁸ Zob. tamże.

⁴⁹ Zob. W. Knapieński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., s. 29.

⁵⁰ Conc. Trid., sess. 24, c. 3, de reform. Por. A. Barbossa, *De canonis et dignitatibus...*, dz. cyt., cap. 5, nr 5 — 10; L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej...*, dz. cyt., ss. 242 n.

⁵¹ „Archidiaconos dioecesis nostrae fraternae requirimus, ut visitationem archidiaconatum suorum saltem intra sex menses a publicatione... absolvant, et earundem visitationem sufficientem et exactam in scriptis informationem ad nos deferat“ — ArWwa, *Epistola pastoralis* 1710.

⁵² ArWwa, List Szembeka.

⁵³ ArWwa, *Liber erectionis*, k. 43 n.

⁵⁴ Zob. J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska...*, dz. cyt., t. II, s. 304; L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej...*, dz. cyt., ss. 242. 467, nr 3.

⁵⁵ Zob. tamże.

Tabela 2. Archidiakoni warszawscy

Lp.	Nazwisko i imię	Lata
1	Jałbrzyk z Modlny	1405 — 1430
2	Drzewicki Mikołaj	1431 — 1434
3	Drzewicki Jan	1434 — 1452
4	Raszyński Mikołaj	1452 — 1479
5	Mniszewski Mikołaj	1479 — 1507
6	Sosnkowski Piotr	1507 — 1508
7	Mrokowski Jan	1508 — 1523
8	Trąbski Paweł	1524 — 1538
9	Łaski Jan	1538 — 1540
10	Maciej z Jezowa	1540 — 1546
11	Andrzej z Mutyny (De Valentinis)	1546 — 1547
12	Uchański Jakub	1547 — 1559
13	Makowiecki Jan	1559 — 1569
14	Krasiński Franciszek	1569 — 1572
15	Fogelweder Stanisław	1572 — 1600
16	Holst Jakub	1600 — ?
17	Kuczborski Jan	1606 — 1614
18	Wężyk Jan	1614 — 1616
19	Piasecki Paweł	1616 — 1631
20	Doruchowski Jakub	1631 — 1640
21	Mieszkowski Piotr	1641 — 1648
22	Kos Adam	1648 — ?
23	Goski Mikołaj	1659 — 1663
24	Święcicki Stanisław	1663 — 1698
25	Rupniewski Stefan	1698 — 1722
26	Wężyk Michał	1722 — 1731
27	Humański Jan Alojzy	1731 — 1739
28	Dębowski Mikołaj	1739 — 1741
29	Grzegorzewski Antoni	1742 — 1760
30	Szembek Krzysztof Hilary	1760 — 1784 ?
31	Szembek Onufry Kajetan	1776 — 1784 ?

Tabela 3. Prepozyci kapituły kolegiackiej w Warszawie

Lp.	Nazwisko i imię	Rok — wzmianka
1	Czadar	1406
2	Błażej z Jezowa	1407
3	Sandivogiusz Dominik	1413
4	Stefan	1444, 1445
5	Jan z Drzewicza	1466
6	Capisuchis Paweł	1514
7	Mirowski Mikołaj	1519, 1520
8	Żukowski Mikołaj	1524, 1529
9	Kobylnicki Mikołaj	1561
10	Nidecki Andrzej Patrycy	1583
11	Chiryński Gaspary	1595
12	Krasiński Stanisław	1598
13	Kołański Marcin	1595 — 1605
14	Władysławski Gabriel	1630
15	Rostkowski Adam	1737
16	Załuski Józef	1762
17	Drewnowski Franciszek	1786
18	Albertrandi Jan Chrzyciel	1795

Jan Łaski, późniejszy apostata, a w r. 1540 Maciej z Jeżowa.⁵⁶ Podobnie było jeszcze w późniejszym okresie.⁵⁷ Nie znaleziono w źródłach adnotacji, dlatego w diecezji poznańskiej nie stosowano się do norm prawa powszechnego, zwłaszcza gdy chodzi o obsadę archidiaconatu warszawskiego. Być może uważano, iż przywilej udzielony przez Stolicę Apostolską książętom mazowieckim w połowie XV w. nadal ma moc prawną.⁵⁸ W związku ze wspomnianą wyżej konstytucją papieża Leona X trzeba odnotować pewien wyjątek. Otóż w r. 1760 Stolica Apostolska obsadziła drogą swej prowizji opróżnione w miesiącach nieparzystych stanowisko archidiacona warszawskiego, które otrzymał Krzysztof Szembek.⁵⁹

Trzecim urzędem ściśle kapitulnym była prałatura prepozyta. Zajmował on stallę po archidiaconie z lewej strony prezbiterium. Godność ta swoją genezą sięga r. 1406, kiedy to probostwo kościoła w Tarczynie przyłączono do kolegiaty warszawskiej, czyniąc proboszcza prepozytem. Parafią w Tarczynie miał zarządzać prepozyt przez wikariusza wieczystego. Sam prepozyt nie miał władzy nad duszpasterstwem w kolegiacie, tak jak to było praktykowane w innych kapitułach, gdyż funkcje te spełniał dziekan kapituły.⁶⁰

Fragmentaryczne źródła pozwalają nam odtworzyć niepełną listę prepozytów. Oto ich nazwiska i imiona (tabela 3 na str. 253).

Oprócz zajmowania prepozytury w kolegiacie warszawskiej niektórzy prałaci spełniali jeszcze inne funkcje. Tak na przykład Stefan był w r. 1444 kanonikiem płockim oraz kanclerzem książęcym na Mazowszu.⁶¹ Mikołaj Mirowski miał doktorat z prawa i był dziekanem kapituły katedralnej w Płocku⁶², a Mikołaj Kobylnicki (1561) urzędował jako kanclerz w tejże kapitule⁶³. Dodajmy też, iż w r. 1595 prepozyt warszawski Gaspary Chiryński ze względu na chorobę i podeszły wiek otrzymał koadiutora *cum iure successionis* w osobie Marcina Kołackiego, archidiacona śremskiego. Odpowiednie pismo wystawił papież Klemens VIII.⁶⁴ W r. 1762 prepozytem w kapitule warszawskiej był biskup kijowski Józef Załuski.⁶⁵

Czwartym urzędem i godnością w kapitule kolegiackiej Świętego Jana w Warszawie jest prałatura kustosza. Kustosz zajmował miejsce w stalli po dziekanie z prawej strony prezbiterium.⁶⁶ Obowiązki kustosza były takie jak obowiązki kustoszów w innych kapitułach. Powierzono jego pieczy skarbiec kolegiacki z zakrystią oraz opiekę nad paramentami liturgicznymi i wypłacanie pensji służbie kościelnej.⁶⁷ Jego pozycja w kapitule była dość ważna. Obowiązki swoje wypełniał przez zastępców, do których należeli: prokurator i wicekustosz.⁶⁸

Zob. J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska...*, dz. cyt., t. II, s. 305.

ArPoz, AE XXIII, k. 79v.

Zob. przyp. 3. 4. 17. 18.

Zob. J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska...*, dz. cyt., t. II, s. 308.

ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 232 n.; W Knapieński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., ss. 91 n. Por. Benedictus XIV, *De synodo dioecessana*, t. I—II, Venetiis 1792—1793, liber XII, cap. 1, nr 8.

Acta collegiatae, s. 14.

Tamże, s. 28.

Zob. W Knapieński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., s. 91.

ArPoz, AE XV, k. 77v.

ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 233.

Tamże.

ArWwa, *Acta kapituły 1676—1804*, k. 77; ArPoz, AE XXVI, k. 244 (*De officio custodis* — Węzyk 1626).

ArWwa, *Acta kapituły 1676—1804*; ArWwa, *Acta kapituły 1785—1844*, k. 3. 15; ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 143.

W świetle zachowanych źródeł przedstawimy niepełną listę kustoszy kapituły kolegiackiej w Warszawie.

Tabela 4. Kustosze kapituły warszawskiej

Lp.	Nazwisko i imię	Wzmianka
1	Marcin	1406
2	Światosław	1445
3	Hurkonis Jan	1466
4	Deresław z Popieleczina	1498
5	Jan z Mrokowa	1508
6	Karczewski Jakub	1517 — 1520
7	Sokołowski Tomasz	1524 — 1529
8	Barski Andrzej	1602 — 1611
9	Zadzik Jakub	1623
10	Bratkowski Bonawentura	1626 ?
11	Ruszkowski Mikołaj	1629
12	Przyrkowski Wiesław (De Roxici)	1630
13	Ostrowski Antoni	1750 — 1758
14	Wysocki Franciszek	1773
15	Gozdzki Bernard	1777
16	Jakukiewicz Adam	1779
17	Ostrowski Antoni	1792

Od kandydata na urząd i stanowisko kustosza wymagano, podobnie jak i od dziekana i archidiacona, tytułu doktorskiego. Taki stopień miał na przykład Tomasz z Sokołowa⁶⁹ czy Andrzej Barski⁷⁰. Wielu prałatów-kustoszy nie posiadało jednak wspomnianego cenzusu. Przykładem może tu być znany nam Jan Mrokowski (z Mrokowa), któremu papież Juliusz II udzielił w 1508 r. dyspensy od braku stopnia naukowego.⁷¹ Niektórzy prałaci kustosze kumulowali beneficja. Tak na przykład Bernard Gozdzki był kantorem w kapitule katedralnej poznańskiej i kustoszem w Warszawie⁷², Adam Jakukiewicz, oprócz kustodii warszawskiej, korzystał z dochodów parafii Szereszów, położonej w diecezji łuckiej i brzeskiej⁷³. Prałaturę kustodię dzierżył również najpierw jako biskup pomorski i włocławski, a potem prymas Antoni Ostrowski.⁷⁴ Są też w źródłach informacje, że prałaci-kustosze pełnili funkcje urzędników warszawskich. Takim urzędnikiem był w r. 1602 Andrzej Barski⁷⁵, a w r. 1751 Antoni Ostrowski⁷⁶. Z powyższych rozważań wynika, iż pozycja kustosza w kapitule warszawskiej była dość ważna.

Piątą z kolei prałaturą w opisywanej kapitule była scholasteria.⁷⁷ Zasadniczym obowiązkiem scholastyka kapitulnego, jak sama nazwa wskazuje, była troska o szkolnictwo, a także wyjaśnianie prawd wiary wiernym w archidiaconacie warszawskim.⁷⁸

Acta collegiatae, s. 29.

ArPoz, AE XXIV, k. 16.

Acta collegiatae, s. 27.

ASV, Consist. Cam., vol. 27, k. 298—298v.

ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 234.

ArWwa, *Akta kapituły 1676—1804*, k. 69.

ArPoz, AE XVI, k. 117.

ArWwa, *Listy biskupów*.

„Scholastici quinta dignitas... primam post praelaturam custodiae in ecclesia Varsaviensis“ — ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 135. 234.

⁷⁸ „...quod scholae cleri praesesset, alibi theologalis dicti, quod dogmata theologiae hominibus ecclesiasticis vel nonnumquam etiam populo interpretatur“ — ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 6.

Członkowie kapituły warszawskiej debatowali nad erekcją prałatury scholasterii 29 września 1520 r. Zgromadzili się wówczas w Warszawie z racji generalnej sesji jesiennej. Na prośbę oficjała warszawskiego Stanisława Strzelce podjęto na posiedzeniu uchwałę, aby kanonik „fundi Brwinowo“ (Brwinów) przemianować na prałaturę scholasterię w tejże kapitule.⁷⁹ Erekcja prałatury scholasterii miała miejsce w r. 1520.⁸⁰ Pierwszym scholastykiem został dotychczasowy oficjał i kanonik warszawski Stanisław Strzelce.⁸¹ Nowy prałat miał zajmować stallę po prepozycie po lewej stronie prezbiterium.⁸²

Wspomniano już w poprzednim paragrafie, że od scholastyków omawianej kapituły — podobnie jak to było praktykowane w innych diecezjach⁸³ — wymagano pochodzenia szlacheckiego oraz doktoratu⁸⁴. Patronat nad scholasterią w kapitule warszawskiej należał do starosty poznańskiego (albo w jego zastępstwie do zarządzającego kluczem poznańskim).⁸⁵

Poniżej przedstawiamy listę scholastyków kapituły Świętego Jana w Warszawie. Wykaz ten, podobnie jak inne, nie jest pełny.

Tabela 5. Scholastyki kapituły kolegiackiej w Warszawie

l p	Nazwisko i imię	Wzmianka źródłowa
1	Strzelce Stanisław	1525 — 1528
2	Gamrad Piotr	1532
3	Zebrzydowski Andrzej	1532
4	Boniecki Stanisław	1555
5	Pylichowski Adam	1555 — 1565
6	Fogelweder Stanisław	1565
7	Przykocki Maciej	1587
8	Kłodziński Maciej	1587 — 1601
9	Janowski Tomasz	1622
10	Święcicki Mikołaj	1684
11	Reptowski Andrzej	1785
12	Szymanowski Błażej	1792

Kapituła kolegiacka, jako zorganizowana instytucja, miała swoją kancelarię i archiwum. Tymi sprawami miał się zajmować prałat-kanclerz. Urzędnik ten, przy pomocy notariusza, przygotowywał odpowiednie pisma oraz opiekował się archiwum, pilnie strzegł pieczęci kapitulnych i klucza do archiwum.⁸⁶

„Dignitatem scholasticam de novo fundare constituimus, et canonicatu praebendae fundi Brwinowo... concedimus“ — ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 135. Por. W. Knapiński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., s. 34. W późniejszym okresie doszły jeszcze inne fundusze, ale zagadnienie to omówimy w odpowiednim kontekście.

⁸⁰ Zob. W. Knapiński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., s. 34.

⁸¹ ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 6; *Acta collegiatae*, s. 41.

⁸² „...eique stallum in sinistra parte chori ecclesiae Varsoviensi penes dnum praepositum assignaverunt“ — *Acta collegiatae*, s. 78.

⁸³ Np. łuckiej i brzeskiej. Zob. L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej...*, dz. cyt., s. 208. 214; A. Z. Scholastyk, EKN, t. XXIV, Warszawa 1900, s. 526 n.

⁸⁴ „...et quod sit scholasticus doctor in altero aut utroque iurium“ — *Acta collegiatae*, s. 41. W wizytacji A.O. Okęckiego czytamy: „...ad hanc dignitatem praeter deductionem nobilitatis desideratus UJ doctoratus“ — ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 234. Wyjątkiem byłby tu Stanisław Strzelce, który — aczkolwiek miał doktorat — był jednak plebejuszem.

⁸⁵ „Et quod patronus sit eiusdem capitaneus sive factor clavis Posnaniensis pro tempore existens“ — *Acta collegiatae*, s. 41.

ArPoz, AE XVI, k. 227—228v. Podobnie było w innych kapitułach. Zob. np. S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, dz. cyt., ss. 77 n.; L. Królik, *Kapituła katedralna łucka...*, art. cyt., s. 173.

Urząd prałata kanclerza wprowadziły niektóre kapituły jeszcze w średniowieczu. Tak na przykład już w XII stuleciu spotykamy tę prałaturę w kapitule katedralnej wrocławskiej⁸⁷, w XIV w. w gnieźnieńskiej i poznańskiej⁸⁸, a od r. 1593 w kapitule katedralnej włocławskiej⁸⁹. Godność ta nie występowała we wszystkich polskich kapitułach. Nie miały jej na przykład kapituły katedralne: chełmińska, wileńska⁹⁰ oraz kolegiacka w Zamościu⁹¹, Środzie, Kórniku, Poznaniu⁹².

W opisywanej kapitule Świętego Jana Chrzciciela w Warszawie prałaturę-kancelariat ustanowiono w r. 1603. Biskup poznański Wawrzyniec Goślicki, idąc za przykładem innych kapituł, powołał do istnienia urząd i prałaturę kanclerza, powierzając jednocześnie jego obowiązki Andrzejowi Rychlickiemu. Prawo patronatu zarezerwował sobie i swoim następcom. Wymieniony ordynariusz prałaturę kancelariatu połączył z kanonikatem „fundi Zakroczym”.⁹³ Trzeba tu zaznaczyć, że zanim wprowadzono do omawianej kapituły prałaturę kanclerza, jego kancelaryjne funkcje pełnili przeważnie kanonicy „fundi Zakroczym”. Tak na przykład w r. 1519 urząd ten piastował Paweł Trąbski⁹⁴, a w r. 1529 Samuel Służewski⁹⁵.

Ostatnią prałaturą w kapitule kolegiackiej Świętego Jana Chrzciciela w Warszawie była kantoria. Kantor (*primicerius*) — jak wskazuje nazwa — miał czuwać nad śpiewem w kolegiacie.⁹⁶ W wielu kapitułach polskich urząd ten znany był w średniowieczu. Tak na przykład w kapitule katedralnej we Włocławku wymieniono w źródłach kantora w r. 1215⁹⁷, a we Wrocławiu w 1403 r.⁹⁸. Nie znajdujemy tej prałatury na przykład w kapitule kolegiackiej w Zamościu⁹⁹ czy Środzie¹⁰⁰.

Z kantorią jako prałaturą i urzędem w kapitule kolegiackiej Świętego Jana w Warszawie spotykamy się dopiero w drugiej połowie XVII stulecia. Stanowisko to zostało erygowane i ufundowane przez bp. Stefana Wierzbowskiego (1686) oraz zastrzeżone dla rodziny Wierzbowskich.¹⁰¹ Pierwszym kantorem był Andrzej Wierzbowski.¹⁰²

Na podstawie źródeł omówiliśmy prałatury w kapitule kolegiackiej w Warszawie i podaliśmy zakres obowiązków, wymieniając nazwiska niektórych prałatów. Sądząc z brzmienia pewnych nazwisk wnioskować należy o przynależności do kapituły warszawskiej obcokrajowców. Funkcje, jakie wykonywali prałaci, były ważne i odpowiedzialne. Uposażenie poszczególnych prebend, a także działalność niektórych urzędów zostanie przedstawiona w kontekście odpowiedniego zagadnienia.

Zob. K. Dola, *Wrocławska kapituła katedralna w XV wieku*, Lublin 1983, s. 29.

Zob. S. Zachorowski, *Rozwój i ustrój...*, dz. cyt., ss. 192 — 201.

⁸⁹ Zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, dz. cyt., s. 77.

⁹⁰ Zob. L. Królik, *Organizacja kapituły łuckiej i brzeskiej...*, dz. cyt., s. 202.

⁹¹ Zob. W. Stopniak, *Dzieje kapituły zamojskiej*, dz. cyt., ss. 28 n.

⁹² Zob. J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska...*, dz. cyt., t. II, ss. 604 n.

⁹³ ArPoz, AE XVI, k. 227 — 228v.

⁹⁴ *Acta collegiatae*, s. 37.

⁹⁵ ArWwa, *Acta kapituły 1676—1804*, k. 81v.

⁹⁶ ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 235; W. Knapieński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., s. 35; ArWwa, *Acta kapituły 1676—1804*, k. 81v.

⁹⁷ Zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, dz. cyt., s. 26.

⁹⁸ Zob. K. Dola, *Wrocławska kapituła katedralna...*, dz. cyt., s. 32.

⁹⁹ Zob. W. Stopniak, *Dzieje kapituły zamojskiej*, dz. cyt., ss. 28 n.

¹⁰⁰ Zob. J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska...*, dz. cyt., t. II, ss. 604 n.

¹⁰¹ ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 235; W. Knapieński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., s. 35.

¹⁰² ArWwa, *Acta kapituły 1676—1804*, k. 81v.

III. KANONIKATY

Oprócz prałatur do opisywanej kapituły należały kanonikaty. W dokumencie erekcyjnym z 1406 r. liczbę kanoników w kapitule warszawskiej ustalono na dziesięć.¹⁰³ W r. 1416 doszły dwa nowe kanonikaty.¹⁰⁴ W sumie więc kolegium kapitulne, obok czterech prałatur (licząc archidiaconię), obejmowało dwanaście kanoników. Znacznie większa była liczba kanoników w ówczesnych katedralnych kapitułach polskich. Tak na przykład kapituła katedralna w Płocku składała się w połowie XV w. z 22 kanoników¹⁰⁵, we Włocławku — z 18¹⁰⁶, we Wrocławiu — z 16¹⁰⁷, podczas gdy kapituła kolegiacka na przykład w Ołtyce liczyła 9 kanoników, a w Janowie Podlaskim — 7¹⁰⁸.

Skład liczbowy kanoników podlegał w opisywanej kapitule ewolucji. Z braku dokładnych danych źródłowych, a zwłaszcza wykazów i list z poszczególnych lat, trudno wyczerpująco naświetlić zasygnalizowany problem. Pełny spis kanoników w omawianej kapitule spotykamy dopiero w aktach kapituły z 1529 r. Na posiedzeniu generalnym 11 kwietnia 1529 r. ustalono precedencję kanoników oraz miejsca w stalach kolegiaty. Ich kolejność była następująca:

Kanonicy z prawej strony:

1. fundi Janowo,
2. fundi Rzeczyca,
3. fundi Tarczyn,
4. fundi Zakroczymensis,
5. fundi Dębna Wola;

Kanonicy z lewej strony:

1. fundi Wrona,
2. fundi Kossowo,
3. fundi Bystrzanów,
4. fundi Solec,
5. fundi Tarczany.¹⁰⁹

Z powyższego wykazu wynika, że na początku XVI stulecia w interesującej nas kapitule było dziesięć kanoników. Nastąpiłaby więc w XV w. reorganizacja i zmniejszenie prebend kanonickich. Trudno dziś ustalić przesunięcia w poszczególnych kanonikatach. Wiadomo tylko o przeznaczeniu nie znanej nam bliżej prebendy „fundi Brwinowo“ w r. 1520 na fundusz scholastyka w kapitule warszawskiej.¹¹⁵ Zagadką jest dla nas ustalenie dwóch pozostałych kanoników występujących w 1406 r. (fundi Dębna Wola i prebenda Tomasza). Powstaje pytanie, które prebendy połączono w XV w., a które w rzeczywistości były nie obsadzone. Odpowiedzią może być przypuszczenie, iż niektórzy prałaci czy kanonicy kumulowali beneficja w omawianej kapitule. Tak było na przykład w r. 1524, kiedy to Paweł Trąbski był zarazem archidiaconem i

ArWwa, *Liber erectionis*, k. 43 n.

ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 6; W. Knapiński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., s. 30.

Zob. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 88.

Zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, dz. cyt., s. 27.

¹⁰⁷ Zob. K. Dola, *Wrocławska kapituła katedralna...*, dz. cyt., s. 27.

¹⁰⁸ Zob. L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej...*, dz. cyt., ss. 211 n. *Acta collegiatae*, s. 67.

ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 135. 234.

prepozytem warszawskim.¹¹⁶ Podobnie Jan Wężyk jako archidiakon warszawski dzierzył w r. 1615 prebendę „fundi Rzeczyca”.¹¹⁷ Trzeba i to dodać, że zachowane listy zebrań członków kapituły nie pozwalają nam z pewnością stwierdzić kompletu kanoników, a to dlatego, że niektórzy kanonicy z uzasadnionych przyczyn nie brali udziału w sesjach kapitułnych.¹¹⁸

Nauczycielski urząd kapituły przejawiał się w głoszeniu słowa Bożego. W drugiej połowie XVI stulecia na skutek postanowień Soboru Trydenckiego utworzono w kolegiacie warszawskiej specjalny urząd kanonika kaznodziei i postanowiono obsadzać go zdolnymi mówcami.¹¹⁴ Z inicjatywą erekcji wymienionej godności wystąpił król Zygmunt August. Dnia 2 stycznia 1562 r. władca przekazał kapitule warszawskiej prawo patronatu nad kanonikatem „fundi Tarczany” z tym jednak zastrzeżeniem, że fundusz ten ma być przeznaczony na utrzymanie kanonika kaznodziei. Decyzja królewska została potwierdzona 23 lutego 1562 r. przez biskupa poznańskiego Andrzeja Czarnkowskiego.¹¹⁵ Wypada tu wspomnieć, że znanymi kanonikami-kaznodziejami byli: w r. 1617 Andrzej Hawłos¹¹⁶, w 1644 r. Wojciech Grabowski¹¹⁷, w 1694 r. Walenty Kiszkowski¹¹⁸, w 1771 r. Maciej Siemiński¹¹⁹.

Wkrótce po erekcji kanonikatu kaznodziei znajdujemy w źródłach adnotację o kanonikacie „fundi Kąty” Trudno dokładnie ustalić termin powołania do istnienia wzmiankowanego kanonikatu. Wiadomo natomiast, iż z prebendy tej korzystał w r. 1567 Jan Borakowski¹²⁰, a w r. 1787 Stefan Hołowczyc¹²¹.

Z dalszą kolejną zmianą w składzie liczbowym kanonikatów interesującej nas kapituły spotykamy się w r. 1603. W związku z erekcją prałatury kanclerskiej — jak już wspomniano w poprzednim rozdziale — na jej uposażenie przeznaczono prebendę kanonikatu „fundi Zakroczym”.¹²²

Następna modyfikacja kolegium kanonickiego w Warszawie nastąpiła w r. 1615. Na posiedzeniu kapituły podjęto wówczas uchwałę, aby inkorporować kanonikat „fundi Rzeczyca” do archidiakonii warszawskiej. Z taką inicjatywą wystąpił Jan Wężyk, ówczesny archidiakon warszawski.¹²³ Czy podobnie było w późniejszym okresie — trudno dziś stwierdzić. W każdym razie w r. 1758 kanonik „fundi Rzeczyca” posiadał Teodor Siemiński, choć nie był archidiakonem.¹²⁴

Biorąc pod uwagę to wszystko, co wyżej zostało powiedziane na temat kanonikatów gremialnych w kapitule warszawskiej, dla łatwiejszego zapamiętania spójrzmy na wykaz prebend. Były one następujące:

1. fundi Janowo,
2. fundi Rzeczyca,
3. fundi Tarczyn,
4. fundi Wrona,

Acta collegiatae, ss. 52. 67.

ArWwa, *Acta kapituły 1676—1804*, k. 87.

Acta collegiatae, s. 52.

ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 247.

¹¹⁵ Tamże.

Zob. W. Knapiński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., s. 91.

ArWwa, *Acta kapituły 1676—1804*, k. 87v.

¹¹⁸ Tamże.

¹¹⁹ ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 236.

Zob. W. Knapiński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., s. 32.

ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 237; ArWwa, *Acta kapituły 1676—1804*, k. 88.

ArPoz, AE XVI, k. 227. 282v.

ArWwa, *Acta kapituły 1676—1804*, k. 87.

ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 235.

5. fundi Kossowo,
6. fundi Bystrzanów,
7. fundi Tarczany (kaznodziejska),
8. fundi Kąty,
9. fundi Dębna Wola (doktorska),
10. fundi Dębna Wola (doktorska),
11. fundi Solec (doktorska),
12. fundi Maliszewiani (doktorska).

Powyższy zestaw wykazuje dwanaście kanonikatów. Stan ten przynajmniej od drugiej połowy XVII w. przetrwał do końca interesującego nas okresu. Wspomniano już w kontekście problematyki wejścia do kapituły, że zrównano w r. 1669 opisywaną instytucję z kapitułami katedralnymi w Polsce, przeznaczając cztery prebendy dla plebejuszy ze stopniem doktora.¹²⁵

W gronie opisywanej kapituły zauważamy często doktorów. Doktoraty — jak wiemy — posiadali także kanonicy pochodzenia szlacheckiego. Stanowili oni jednak mniejszość. Plebejusze z doktoratami znajdowali niekiedy miejsce nawet w gronie prałatów. Były to jednak wyjątki, jak na przykład w wypadku Stanisława Strzelce, doktora dekretów, pierwszego scholastyka w kolegiackiej kapitule Świętego Jana w Warszawie¹²⁶, przyjętego za protekcją papieża i króla na scholasterię płocką w 1529 r.¹³².

Kanonikaty doktorskie posiadało w omawianej kapitule wielu plebejuszy. Przykładowo weźmy pod uwagę drugą połowę w. XVIII. Takimi kanonikami byli: w r. 1762 Aleksander Nowicki (fundu Dębna Wola)¹²⁸, w r. 1765 Józef Hiż (fundu Solec)¹²⁹, w r. 1778 Franciszek Meline (fundu Dębna Wola)¹³⁰, w r. 1783 Jan Doran (fundu Maliszewiani)¹³¹, a w r. 1792 Ignacy Minasowicz (fundu Dębna Wola)¹³².

Podobnie jak w innych kapitułach polskich powstałych w średniowieczu, tak i w kapitule kolegiackiej warszawskiej znani byli również kanonicy nadliczbowi (*supernumerarii*), zwani gracjalnymi (*gratiales*). Cieszyli się oni wszystkimi prawami i przywilejami kanoników gremialnych. Ich uposażenie nie było oparte na stałych prebendach kanonickich, lecz na funduszu wyznaczonym przez biskupa z dochodów stołu biskupiego lub innych źródeł przez biskupa wskazanych.¹³³

Erekcja dwóch kanonikatów gracjalnych w kapitule kolegiackiej warszawskiej nastąpiła w r. 1580. Takimi kanonikami zostali wówczas Wojciech Pruszczyński i Andrzej Koszacki.¹³⁴

Nie wszyscy kanonicy mieli święcenia kapłańskie. Niektórzy przyjmowali je będąc już kanonikami. Tak na przykład 4 maja 1524 r. papież Klemens VII udzielił kanonikowi warszawskiemu Pawłowi Lopelskiemu przywileju przedstawienia siebie do święceń kapłańskich. Na podstawie odpowiedniego dokumentu, wystawionego w Rzymie, mógł wspomniany kanonik zwrócić się do jakiegokolwiek biskupa z prośbą o udzielenie

¹²⁵ Tamże, k. 239.

¹²⁶ *Acta collegiatae*, s. 41.

¹²⁷ Por. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 111.

¹²⁸ ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 235.

¹²⁹ Tamże, k. 236.

¹³⁰ Tamże.

Tamże, k. 237.

ArWwa, *Akta kapituły 1676—1804*, k. 82v.

¹³¹ Zob. L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej...*, dz. cyt., s. 204.

¹³² ArWwa, *Archidiaconat*, k. 10—10v

nie święceń. Święcenia mógł przyjąć o każdym czasie, niezależnie od dnia roku liturgicznego.¹³⁵

Kanonicy, podobnie jak i prałaci, kumulowali beneficja. Tak na przykład Stanisław Mirowski jako kanonik warszawski pełnił w r. 1517 funkcję scholastyka w Płocku¹³⁶, a Łukasz Wydzierzewski w r. 1600 był kustoszem w Poznaniu¹³⁷. Wydaje się, że praktyka łączenia kilku beneficjów kapitulnych przez członków zgromadzenia kanoników kolegiaty warszawskiej była powszechna w interesującym nas okresie. Kanonicy warszawscy, mimo uchwał Soboru Trydenckiego pod tym względem, korzystali z odpowiednich dyspens Stolicy Apostolskiej. Często w źródłach archiwalnych jest mowa na ten temat.¹³⁸

Spójrzmy niżej na wykaz kanoników kapituły kolegiackiej w Warszawie. Tabela zorientuje nas w składzie osobowym gremium kanoników. Z braku źródeł zestaw ten, podobnie jak poprzednie, nie jest pełny. Archiwum biskupie w Poznaniu od r. 1664 pozostało w dobie rozbiorów dawnej Rzeczypospolitej w Warszawie i spłonęło w r. 1944.¹³⁸ Aby ustalić możliwie pełną listę kanoników, trzeba by przeprowadzić bardzo wszechstronne, rozległe i mozolne badania. Zagadnienie to mogłoby stanowić temat oddzielnej pracy. Poprzestaniemy tu jednak na przytoczeniu dostępnych źródeł.

Tabela 6. Kanonicy kapituły kolegiackiej w Warszawie¹

Lp.	Rok — lata	Nazwisko i imię	Rodzaj kanonikatu
1	1406	Tomasz syn Floriana	
2	1406	Florian syn Stefana	fundi Janowo
3	1406	Alberyk syn Grzymisława	fundi Kossowo
4	1406	Maciej syn Piotra	fundi Rzeczyca
5	1406	Dobeluti Jan	fundi Dębna Wola
6	1406	Grzegorz	fundi Wrona
7	1406	Dominik	fundi Dębna Wola
8	1406	Alberyk syn Jakuba	fundi Solec
9	1406	Tomasz	fundi Tarczany
10	1406	Stanisław	fundi census Tarczyn
11	1414	Andrzej	
12	1414	Paweł z Borzewa	
	1423		
13	1421	Gotard	
14	1428	Luj? Stanisław	
15	1433	Mikołaj z Pieczysk	
16	1449	Tryc Mikołaj	
17	1450 ?	Mikołaj z Blonia	
18	1461	Jan z Lisowa	
19	1461	Janowski Jan	
20	1465	Żelawski Stanisław	fundi Duki et Bystrzanów
21	1468	Paweł z Janowa	
22	1471	Piotr z Chodkowa	
23	1487	Paweł z Jasierca	
24	1489	Paweł z Golambii	
25	1500	Łukasz z Wilkanowa	
26	1515	Zygmunt z Koskowa	
27	1517	Popielski Wojciech	
	1520		

ASV, Brev. Lat., vol. 9, k. 573.

¹³⁶ *Acta collegiatae*, s. 35.

ArPoz, AE XVI, k. 16.

¹³⁸ Zob. np. ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 235 — 236.

¹³⁹ Por. J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska...*, dz. cyt., t. II, s. 239; F. Lenort, *Z dziejów organizacji i zasobu archiwum archidiecezjalnego w Poznaniu*, ABMK, 15 (1967), ss. 2—90.

Lp.	Rok — lata	Nazwisko i imię	Rodzaj kanonikatu
28	1518	Slonawa Maciej	
	1535		
29	1518	Wodyński Andrzej	
30	1518	Żukowski Mikołaj	
31	1518	Stanisław Mirowic	
32	1518	Sokołowski Tomasz	
	1520		
33	1518		
	1520	Wojślawski Jan	
	1524		
34	1520	Strzelce Stanisław	
35	1520	Popielski Jan	
36	1520	Trąbski Paweł	
37	1520	Wilkanowski Mikołaj	
38	1521	Chyliński Paweł	
	1527		
39	1521	Rostkowski Zygmunt	
40	1524	Lopelski Paweł	
41	1524	Bieliński Jan	
42	1524	Boniecki Stanisław	fundi Tarczany
43	1524	Popielski Paweł	
44	1524	Erciechowski Paweł	
45	1527	Jeziorkowski Wojciech	
46	1527	Rzeszowski Paweł	
47	1527	Belski Piotr	
48	1527	Szemborski Stanisław	
49	1535	Jasieński Andrzej	
50	1535	Łukasz, doktor	
51	1535	Mniszewski Stefan	
52	1535	Karczewski Jakub	
53	1535	Nieksiński Maciej †	
54	1546	Zatamba Daniel	
55	1555	Uliniecki Jan	
	1576		
56	1555	Hieronim z Sandomierza	
57	1555	Pickarski Jan	
58	1558	Adamowski Zygmunt	
59	1558	Hmicza Andrzej	
60	1558	Jeziorkowski Wojciech	fundi Duki
61	1559	Knapieński Jan	
62	1560	Gerlachowski Erazm	fundi Rzczyca
63	1561	Pilichowski Adam	
64	1565	Pomorski Feliks	
65	1567	Borakowski Jan	fundi Kąty
66	1568	Miloszewski Stanisław	
67	1579	Pągowski Wojciech	
	1589		
68	1580	Pruszczyński Wojciech	kanonik gracjalny
69	1580	Koszacki Andrzej	kanonik gracjalny
70	1582	Dzierżanowski Adam	
71	1584	Tylicki Piotr	
72	1588	Wolski Szymon	
73	1594	Kopiński Tomasz	fundi Zakrocymensis
74	1594	Wydzierżewski Łukasz	fundi Zakrocymensis
	1601		
75	1598	Holsz, Jakub	
76	1601	Rychlicki Andrzej	fundi Zakrocymensis
77	1602	Rudgerus Salomon	

L.p.	Rok — lata	Nazwisko i imię	Rodzaj kanonikatu
78	1602	Roguski Sylwester	
79	1602	Wrzesiński Franciszek	
80	1603	Flóri Tomasz	
81	1603	Wolski Szymon	
82	1603	Dangiel Fryderyk	
	1607		
83	1604	Piskoszewski Mateusz	fundi Dębna Wola
84	1604	Szczerbic Paweł	fundi Dębna Wola
85	1613	Piavecki Paweł	
86	1613	Kosterski Prokop	
87	1616	Mystkowski Piotr	fundi Duki
	1622		
88	1617	Karlewski Marcin	
89	1617	Hawlos Andrzej	fundi Tarczany
90	1619	Fragniński Jan	
91	1621	Gembicki Jan	
92	1622	Faleński Stanisław	
93	1622	Ceynarowicz Waław	
94	1622	Gumowski Jakub	
95	1625	Ruszkowski Mikołaj	
96	1626	Baykowski Jan	
97	1631	Żmijowski Jan	
	1647		
98	1644	Grabowski Wojciech	fundi Tarczany
99	1646	Krzemieniowski Feliks	
100	1646	Erler (Hertler) Mikołaj	
101	1646	Stramszewicz Stanisław	
	1650		
102	1651	Maliszewski Tomasz	fundi Maliszewiani
103	1652	Czyżowski Zygmunt	
104	1655	Gniza ? (Guz) Stefan	fundi Sołec
105	1659	Jagodowicz Mateusz	
106	1665	Zbąski Jan Stanisław	
107	1672	Radziejowski Michał	
108	1674	Gissan Balcer	
109	1676	Otrębus Jan	
110	1691	Przerębski Jan	
111	1691	Wierzbowski Stefan	
112	1694	Kiszkowski Walenty	fundi Tarczany
113	1700	Bokum de Alten Jan Kazimierz	
114	1717	Robertson Jan Wilhelm	
115	1728	Sapicha Józef	fundi Janowo
116	1741	Grzegorzewski Antoni	fundi Tarczyn
117	1741	Cieciszewski Mikołaj	fundi Kossowo
118	1756	Włostkiewicz Rajmund	fundi Maliszewiani
119	1746	Klonowski Józef	fundi Dębna Wola
120	1746	Sutkowski Józef	
121	1746	Wincenty Stefan	fundi Sołec
	1791		
122	1746	Minasowicz Ignacy	fundi Dębna Wola
	1792		
123	1750	Mohl Piotr	
124	1758	Siemieński Teodor	fundi Rzeczycza
	1767		
125	1760	Turski Feliks	
126	1762	Nowicki Aleksander	fundi Dębna Wola
127	1765	Hiż Józef	fundi Sołec

Lp.	Rok — lata	Nazwisko i imię	Rodzaj kanonikatu
128	1770 1792	Dorpowski Józef	fundi census Tarczyn
129	1773	Krasowski Michał	fundi Bystrzanów
130	1773	Gabriel de Saint Germain	fundi Tarczany
131	1773	Stadnicki Adam	fundi Wrona
132	1773	Anoramboni Raimund	fundi Solec
133	1773	Drohojowski Andrzej	
134	1773	Dembowski Mikołaj	
135	1778 1788	Kuszell Konstanty	fundi Wrona
136	1778	Siemiński Maciej	fundi Tarczany
137	1778	Meline Franciszek	fundi Dębna Wola
138	1779	Żórawski Krzysztof	
139	1783	Doran Jan	fundi Maliszewiani
140	1785	Wodziński Feliks	fundi Tarczyn
141	1786	Albertrandi Jan	fundi Janowo
142	1786	Bystrzycki Jowin	fundi Kossowo
143	1787	Hołowczyc Stefan	fundi Kały
144	1792	Rokitnicki ?	fundi Tarczany
145	1792	Dziwanowski Jakub	fundi Janowo
146	1792	Drewnowski Franciszek	fundi Kossowo
147	1792	Szembek Onufry	fundi Wrona
148	1792	Morawski Teodor	fundi Maliszewiani

Reasumując, należy stwierdzić, że w gronie kanoników warszawskich zasiadali niejednokrotnie ludzie wybitni, którzy położyli wielkie zasługi na forum politycznym i kościelnym. W dalszej kolejności zastanowimy się nad obowiązkami i uprawnieniami prałatów i kanoników interesującej nas kapituły.

IV. OBOWIĄZKI

Do najważniejszych powinności członków kapituły warszawskiej, na wzór innych kolegiów kapitulnych w Polsce, należało uczestniczenie w zebraniach generalnych i parcyjnych, brewiarz i Msza konwentualna oraz aniwersarze i rezydencja przy kolegiacie.

Kapituła jako organizacja mogła powziąć decyzję tylko na drodze wspólnego porozumienia. W tym celu odbywała posiedzenia, czyli zebrania, które najczęściej zwano kapitułami. Uwieńczeniem obrad były zapadłe uchwały, postanowienia, statuty lub sporządzenie dokumentu.¹⁴⁰ Nabywając przez recepcję, instalację i habilitację prawo głosu, każdy z członków kapituły obowiązany był do brania udziału w posiedzeniach kapitulnych stanowiących żywotny przejaw działalności korporacji. Posiedzenia kapituł znała już reguła akwizgrańska, a w Polsce z pewnością odbywały się one już w XI i XII w. i podyktowane były szczególnie ważnymi okolicznościami oraz sprawami, których rozstrzygnięcie wymagało udziału całej kapituły.¹⁴¹

¹⁴⁰ Zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, dz. cyt., s. 61; *Praxis capitularis*, ss. 406 n.; S. Zachorowski, *Rozwój i ustrój...*, dz. cyt., s. 131; P. Hinschius, *System des katholischen Kirchenrechtlers mit besonderer Rücksicht auf Deutschland*, t. II, Berlin 1878, ss. 66 n.; W. Góralski, *Prawa i obowiązki członków kapituły pułtuskiej w latach 1448—1840*, „*Studia Płockie*”, 2 (1974), ss. 106 n.

¹⁴¹ Zob. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 139; S. Zachorowski, *Rozwój i ustrój...*

Kapituła Świętego Jana Chrzciciela w Warszawie, zgodnie ze statutami z 1517 r., odbywała swoje posiedzenia generalne — jak to było na ogół przyjęte w innych kapitułach — dwa razy w roku, na wiosnę i na jesieni. Natomiast posiedzenia zwyczajne, zwane parcyjnymi, miały miejsce zasadniczo co dwa tygodnie, w piątek. Na zebraniach generalnych rozważano sprawy wielkiej wagi, które wymagały obecności całego gremium. Między innymi na nich na przykład załatwiano różne kwestie sporne zaistniałe w łonie samej korporacji, wybierano delegatów na synody prowincjalne, odbierano sprawozdania od zarządzających majątkiem itp. Sesje półroczne nie odbywały się według stałych terminów. Dla ilustracji weźmy pod uwagę czterdzieści lat działalności opisywanej kapituły. Spójrzmy na tabelę.

Tabela 7. Posiedzenia generalne kapituły warszawskiej w latach 1515 — 1555 *

Sesje wiosenne		Sesje jesienne
16 IV 1515		
26 IV 1517		30 X 1517
		29 IX 1518
8 V 1519		3 X 1519
22 IV 1520		29 IX 1520
14 IV 1521		
15 IV 1521		
5 V 1522		
19 IV 1523		
28 III 1524		
12 IV 1524		
13 IV 1524		
		30 IX 1525
15 IV 1526		29 IX 1526
5 V 1527		
6 V 1527		
7 V 1527		25 IX 1527
11 IV 1529		30 IX 1529
29 IV 1529		
1 V 1530		2 X 1530
		29 IX 1533
11 IV 1535		29 IX 1535
30 IV 1536		
5 V 1538		
20 IV 1539		
		29 IX 1540
		7 X 1540
19 IV 1545		
		29 IX 1546
		29 IX 1547
15 IV 1548		
		29 IX 1550
		29 IX 1554

Z powyższego wykazu wynika, że niektóre sesje generalne trwały dwa lub trzy dni. Tak na przykład dwa dni (14 i 15.IV) obradowano w 1521 r., a trzy dni (4-7.V) w 1527 r. Dwa oddzielne posiedzenia odbyły się w kwietniu 1529 r. oraz we wrześniu i październiku 1540 r. Obrady jesienne zwoływano przeważnie we wrześniu lub paź-

dz. cyt., s. 131; K. Dola, *Wrocławska kapituła katedralna...*, dz. cyt., ss. 51 n.; P. Paika, *Kapituła katedralna chełmska o. l. i jej posiedzenia w świetle badań archiwalnych*, Sprawozdanie z czynności wydawniczej i posiedzeń TN KUL, 7 (1953— 1956), ss. 11 n.

dzienniku (na św. Michała). W odniesieniu do niektórych lat brak danych o sesjach generalnych. Z braku źródeł trudno dziś ustalić i odpowiedzieć na pytanie, czy rzeczywiście opuszczano (i z jakich powodów) zebrania w niektórych okresach.

W ciągu długich dziejów omawianej kapituły posiedzenia generalne, wiosenne, przenoszono na uroczystość Trójcy Świętej. Członkowie kapituły, tak jak to było praktykowane w innych diecezjach¹⁴², mieli obowiązek (zgodnie zresztą ze statutami) pozostać w Warszawie aż do zakończenia oktawy Bożego Ciała w celu uświetnienia nabożeństw i zbudowania wiernych. Tak było w latach 1739, 1740, 1741, 1742, 1747, 1759.¹⁴³

Podobnie jak to było w innych kapitułach w Polsce, na prałatach i kanonikach ciążył obowiązek uczestniczenia w posiedzeniach specjalnych, zwoływanych w celu załatwienia ważnych spraw nie cierpiących zwłoki. Przykładem może tu być kapituła generalna ekstraordynacyjna, która została zwołana 2 października 1530 r. z racji objęcia biskupstwa poznańskiego przez Jana Latałskiego¹⁴⁴, lub posiedzenia generalne zorganizowane po uroczystości Trzech Króli w 1758, 1765, 1768 r., na których zajmowano się rewizją dóbr mensy wspólnej kapituły¹⁴⁵.

We wszystkich kapitułach obecność członków kolegium na sesjach generalnych była obowiązkowa. Zapadały bowiem nieraz decyzje dotyczące spraw związanych z funkcjonowaniem korporacji. Dla ilustracji można wymienić obrady w latach pięćdziesiątych XVIII stulecia, w czasie których zajmowano się kwestią inkorporacji dóbr prebendalnych do „masy” wspólnej kapituły.¹⁴⁶ Innym przykładem może być troska prałatów i kanoników o świątynię kolegiacką.¹⁴⁷ Płynię stąd wniosek, iż obecność na zebraniu w wielu wypadkach decydowała o jakości uchwały. Zamieszczony poniżej zestaw posiedzeń pozwoli nam głębiej wniknąć w zagadnienie frekwencji na sesjach.

Tabela 8. Obecność na sesjach generalnych¹

Kapituły		Prałaci		Kanonicy
30 X 1517		2		6
29 IX 1518		2		8
8 V 1519		3		5
22 IV 1520		4		8
29 IX 1520		3		6
12 IV 1524		3		10
13 IV 1524		3		10
5 V 1527		3		9
6 V 1527		3		9
7 V 1527		3		9

Daty zaczerpnięto z zachowanych źródeł. Na tabeli ani razu nie zauważamy obecności całego gremium kapitulnego (5 prałatów i 10-12 kanoników). Niemniej jednak udział członków kapituły w sesjach nie przedstawiał się najgorzej.

Nieobecność prałatów i kanoników na posiedzeniu generalnym musiała być usprawiedliwiona bardzo ważną przyczyną, na przykład chorobą, wyjazdem za granicę,

Np. łuckiej; zob. L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej...*, dz. cyt., s. 206.

Statuta collegiatae, s. 528, stat. 83; ArWwa, *Akta kapituły 1676—1804*, k. 19—25. 47. 49. 28v. 32.

Acta collegiatae, ss. 76—77.

ArWwa, *Akta kapituły 1676—1804*, k. 53. 59; ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 236.

ArWwa, *Akta kapituły 1676—1804*, k. 28v. 32.

Acta collegiatae, s. 76.

załatwianiem pilnych spraw kapituły.¹⁴⁸ Tak na przykład 12 i 13 kwietnia nie uczestniczył w obradach z powodu choroby archidiakon Paweł Trąbski.¹⁴⁹

Pralaci i kanonicy kapituły warszawskiej zwoływani byli na zebranie generalne biciem wielkiego dzwonu kolegiaty.¹⁵⁰ Na początku spotkania odmawiana była w świątyni specjalna modlitwa do Ducha Świętego, potem kanonik dyżurny (hebdomadariusz) celebrował uroczystą Mszę świętą według formularza o św. Janie Chrzcicielu. Po jej zakończeniu członkowie kapituły przechodzili do kapitulnarza.¹⁵¹ Porządek sesji zapewne ustalony był wcześniej, a jej przebieg protokołował notariusz kapitulny.¹⁵²

Obowiązkiem prałatów i kanoników była dokładna znajomość przepisów kapitulnych oraz zasad wiary. Na skutek reformacji protestanckiej członkowie opisywanej kapituły, idąc za przykładem innych diecezji w Polsce, postanowili (25.IX.1527), aby na rozpoczęcie obrad odczytywany był traktat o herezykach i wierze katolickiej oraz statuty kapituły, a także decyzje powzięte na ostatnim posiedzeniu generalnym.¹⁵³

Miejszem sesji generalnej była kolegiata (kapitularz). Ale i od tej zasady były wyjątki. Tak na przykład z powodu profanacji świątyni kolegiackiej obrady 29 kwietnia 1529 odbyły się w domu dziekana kapituły. Msza święta natomiast została odprawiona dopiero nazajutrz po obradach w kościele Świętego Marcina na ul. Piwnej.¹⁵⁴ Statut 47 kapituły dopuszczał w wypadku zarazy czy epidemii przeniesienie obrad nawet poza miasto.¹⁵⁵

Postanowienia zapadające na kapitułach generalnych, podobnie jak to było praktykowane w innych kapitułach¹⁵⁶, mogły być zmienione, zawieszane lub odwołane również tylko na kapitułach generalnych. Obrady objęte były tajemnicą.¹⁵⁷

Członkowie kapituły warszawskiej, przebywający aktualnie w Warszawie, zobowiązani byli także do udziału w posiedzeniach zwyczajnych, jakie kolegium — w odróżnieniu od innych — odbywało od 1626 r. co dwa tygodnie, w piątek,¹⁵⁸ celem załatwienia bieżących i mniejszej wagi problemów. Początkowo termin posiedzeń długo nie był ustalony. Wydaje się, że miały one charakter zebrania periodycznych, zwoływanych w razie potrzeby i naglących problemów.

Zebrania zwyczajne miały za przedmiot sprawy wewnętrzne, zaszłe między kanonikami lub też między członkami kapituły a ludźmi postronnymi. Rozstrzygano na nich między innymi kwestie dotyczące działalności charytatywnej, zastanawiano się nad uaktywnieniem duszpasterstwa w kolegiacie, a także nad sprawami kolegiackiego duchowieństwa.¹⁵⁹ Zwyczajne posiedzenia kapituły były naturalnym efektem tego, iż

¹⁴⁸ *Statuta collegiatae*, s. 515, stat. 32.

Acta collegiatae, s. 32.

¹⁵⁰ *Statuta collegiatae*, s. 520, stat. 52: De pulsu ad capitulum generale.

¹⁵¹ *Statuta collegiatae*, s. 515, stat. 32.

¹⁵² Urząd ten mógł piastować tylko człowiek zaufany — *Statuta collegiatae*, s. 517, stat. 40. Zob. *Acta collegiatae*, ss. 35. 43. 59. 79 n. O notariuszach są nieliczne wzmianki w źródłach. Tak np. w r. 1519 notariuszem był Roslavus (tamże, s. 38), w r. 1605 Stanisław Mrozeus (ArPoz, AE XVIII, k. 16v.), a w latach 1776—1778 Michal Axani (ArWwa, *Acta kapituły 1676—1804*, k. 68). Por. S. Chodyński, *Notariusze kapituły wrocławskiej*, KT, 5 (1906), ss. 280—303.

¹⁵³ *Acta collegiatae*, s. 61.

¹⁵⁴ Tamże, ss. 67—69.

¹⁵⁵ *Statuta collegiatae*, s. 519.

¹⁵⁶ Np. Wrocław, zob. K. Dola, *Wrocławska kapituła katedralna...*, dz. cyt., s. 54.

Tamże. Zob. *Statuta collegiatae*, s. 522, stat. 59; s. 508, stat. 7 i 8.

¹⁵⁸ „Particularia singulis duabus septimanis feria sexta“ — Węzyk 1626 — ArPoz, AE XXVI, k. 241. Por. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 141.

¹⁵⁹ *Acta collegiatae*, ss. 64. 75; ArWwa, *Acta kapituły 1676—1804*, k. 69. 53. Podobnie było w kapitule wrocławskiej — zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna wrocławska*, dz. cyt., s. 62. ★

była to korporacja, która mogła podejmować decyzje tylko kolektywnie. Przeprowadzanie tego rodzaju spotkań przepisane było już przez regułę akwizgrańską.¹⁶⁰

W posiedzeniach parcyjnych uczestniczyli kanonicy, którzy rezydowali przy kolegiacie warszawskiej. Tak na przykład 27 lutego 1523 r. w kapitule partykularnej wzięli udział dziekan, archidiakon, kustosz oraz dwóch kanoników.¹⁶¹ Członkowie kapituły najpierw uczestniczyli we Mszy świętej wysłuchując kazania, a potem odbywali obrady. Schodzili się do kapitułarza względnie do mieszkania któregoś z kanoników. W ten sposób odbyło się na przykład zebranie 26 marca 1529 r. w domu kan. Wojciecha Jeziorkowskiego.¹⁷⁰ Trudno ustalić, od kiedy piątek stał się dniem posiedzeń omawianej kapituły, gdyż spotykamy różne dni tygodnia. Częstotliwość zebrań — co dwa tygodnie — odnotowana jest w postanowieniach bp. Jana Wężyka, skierowanych do kapituły warszawskiej w 1626 r.¹⁶³ Jak w praktyce sprawa ta była realizowana, trudno dziś stwierdzić. Wiadomo natomiast, iż piątek był na przykład dniem zebrań parcyjnych w kapitule katedralnej wrocławskiej¹⁷², plockiej¹⁶⁵, jednakże zwoływanych co tydzień. W kapitule katedralnej wrocławskiej członkowie kapituły gromadzili się od XV w. w każdy czwartek na sesję tygodniową.¹⁶⁶

W kapitule warszawskiej, podobnie jak i w innych, obrady były tajne i wszyscy kanonicy byli zobowiązani do zachowania tajemnicy — było to jednym z ważniejszych czynników skuteczności działania kapituły.¹⁶⁷ Niestety, nie dysponujemy na ten temat wystarczającym materiałem źródłowym i dlatego trudno tu coś więcej powiedzieć.

Jedną z funkcji kapituł kolegiackich było sprawowanie służby Bożej w kościele kolegiackim. Składały się na nią: wspólne odmawianie godzin kanonicznych, uroczysta Msza święta konwentualna, procesje, rocznice i inne nabożeństwa okolicznościowe.¹⁶⁸ Obowiązek uczestniczenia w chórze sięgał jeszcze czasów życia wspólnego. Powinność ta poszła w zapomnienie w XIV i XV w. Odmawianie wspólnych modlitw przez członków kapituły zostało jedynie w wymiarze symbolicznym.¹⁶⁹ Począwszy od XIV w., na skutek kumulacji beneficjów oraz zlecenia kanonikom przez biskupów i panujących ważnych spraw kraju i Kościoła, zaczął wchodzić w życie zwyczaj, umacniany przez synody krajowe, że kapitułę w śpiewaniu godzin kanonicznych zastępowali wikariusze kolegiaccy. Kanonicy byli tylko obowiązani w nich uczestniczyć i przewodniczyć im.¹⁷⁰

Opisywana kapituła nie odbiegała pod tym względem od zwyczajów w Polsce. Już w dokumencie z 1406 r. wymieniono obowiązek członków kapituły, by osobiście lub w razie przeszkody przez wikariuszy odmawiali wille o dziewięciu lekcjach po nieszpórach, w każdą niedzielę za zbawienie duszy księcia Janusza Starszego, jego przodków i przyszłych potomków.¹⁷¹ W jaki sposób wola księcia była wypełniana, trudno dziś

Praxis capitularis, ss. 432 — 460. Zob. S. Zachorowski, *Rozwój i ustroj...*, dz. cyt., ss. 157 n.; K. Dola, *Wrocławska kapituła katedralna...*, dz. cyt., s. 49.

¹⁶¹ *Acta collegiatae*, s. 49.

¹⁶² Tamże, s. 64.

ArPoz, AE XXVI, k. 141.

¹⁶⁴ Zob. K. Dola, *Wrocławska kapituła katedralna...*, dz. cyt., s. 50.

¹⁶⁵ Zob. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 141.

¹⁶⁶ Zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna wrocławska*, dz. cyt., s. 63.

Statuta collegiatae, s. 508, stat. 7: De secretis capituli non revelandis; stat. 8: Quod dicatur capituli secretum. Por. K. Dola, *Wrocławska kapituła katedralna...*, dz. cyt., s. 51.

¹⁶⁸ *Praxis capitularis*, ss. 254 n.; J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska...*, dz. cyt., t. I, s. 679; S. Librowski, *Kapituła katedralna wrocławska*, dz. cyt., ss. 52 n.

¹⁶⁹ Zob. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 142; K. Dola, *Wrocławska kapituła katedralna...*, dz. cyt., ss. 113 n.

¹⁷⁰ Zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna wrocławska*, dz. cyt., s. 52.

ArWwa, *Liber erectionis*, k. 43 n. Por. Wł. Kwiatkowski, *Powstanie kapituły św. Jana...*, dz. cyt., s. 40.

stwierdzić. W świetle wizytacji A. O. Okęckiego z 1787 r. wiadomo, iż wikariusze kolegiaccy zobowiązani byli we wszystkie niedziele i święta śpiewać godziny kanoniczne.¹⁷² Brewiarzowi przewodniczył kanonik-hebdomadariusz, sprawujący swą funkcję w porządku tygodniowym (*per turnum*)¹⁷³, podobnie jak to było praktykowane w innych polskich kapitułach¹⁷⁴. Nad obowiązkami hebdomadariusza czuwał urzędnik, zwany punktatorem, który przed objęciem swych obowiązków składał przysięgę, że będzie sprawiedliwie notował obecnych i nieobecnych.¹⁷⁵

W dni powszednie, szczególnie od XVIII w., udział duchowieństwa w *officium divinum* był skromny. *Matutinum* i *Laudes* intonował jeden z wikariuszy, a wykonywali świeccy śpiewacy. Godziny mniejsze śpiewali wikariusze, a Nieszpory i Kompletorium kantorzy świeccy. Jeden z wikariuszy był obecny dla intonacji.¹⁷⁶

Mówiąc o obowiązkach kapituły w odniesieniu do śpiewów godzin kanonicznych, nie można pominąć sprawy ksiąg liturgicznych, którymi posługiwano się w pełnieniu tych funkcji. Do końca XVI w. duchowieństwo kolegiackie w Warszawie śpiewało oficjum z własnego brewiarza. W diecezji poznańskiej własny brewiarz został wydany w 1500 r. przez bp. J. Lubrańskiego. Następne wydania zawierały odpowiednio reformy dokonywane przez biskupa za zgodą kapituły. Ostatnim brewiarzem był brewiarz wydany w 1530 r. przez bp. J. Latalskiego i kapitułę poznańską. Jeszcze w okresie Soboru Trydenckiego (1545-1563) myślano o wydaniu na nowo przejrzanego brewiarza.¹⁷⁷ Papież Pius V w r. 1568 wydał zreformowany brewiarz rzymski, który miał obowiązywać w całym Kościele. Synod prowincjalny piotrkowski z 1577 r. zlecił Kościołowi polskiemu, by zaczął używać nowych rzymskich ksiąg liturgicznych, a termin zmiany naznaczono do przyszłego synodu prowincjalnego.¹⁷⁸ Niektóre synody diecezjalne potwierdziły to,¹⁷⁹ ale wprowadzanie uchwał w życie następowało powoli. Do brewiarza rzymskiego dołączono ułożony przez Stanisława Sokołowskiego patronał polski (1596), wydawany w kraju (Kraków) i za granicą (Kolonia, Wrocław). Od czasów Zygmunta III do patronału polskiego włączono patronał szwedzki, zatwierdzony dla Polski przez Kongregację Obrzędów w 1616 r.¹⁸⁰

Inwentarz rzeczy kościelnych, sporządzony z okazji wizytacji bp. A. O. Okęckiego, wymienia trzy brewiarze, dwa oprawione w czerwoną skórę, a jeden czarny. Wszystkie były trochę zniszczone i należało je naprawić.¹⁸¹ W dokumencie ze wspomnianej wizytacji z r. 1787 zamieszczone zostały różne inwentarze, ale ani o bibliotece, ani o księgach liturgicznych nic nie wspominał wizytator.¹⁸² W kolegiacie warszawskiej

¹⁷² ArWwa, Okęcki vis. 1787 II, k. 9.

¹⁷³ *Statuta collegiatae*, s. 529, stat. 86. Sprawa ta potraktowana jest ogólnie; ArWwa, *Nota septimanalis* (rozkład przewodniczenia na nabożeństwach).

¹⁷⁴ Zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna wrocławska*, dz. cyt., s. 53; W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 45.

¹⁷⁵ Por. tamże. ArWwa, *Nota septimanalis*.

¹⁷⁶ ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 204 n.; J. Miazek, *Służba Boża w kolegiacie warszawskiej w świetle wizytacji biskupa Antoniego Okęckiego w r. 1787*, Lublin 1972, mps, s. 65.

¹⁷⁷ Zob. J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska...*, dz. cyt., t. I, ss. 772 n. Por. J. Miazek, *Służba Boża w kolegiacie warszawskiej...*, dz. cyt., ss. 54 n. O księgach liturgicznych w kapitule płockiej — zob. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 146.

¹⁷⁸ *Concilium Petricoviense provinciae gnesnensis an. 1577*, ss. 626 n. Por. *Constitutiones Stanisłai Karnkowskiego*; J. Miazek, *Służba Boża w kolegiacie warszawskiej...*, dz. cyt., s. 55.

¹⁷⁹ Zob. np. J. Sawicki, *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. V: *Synody archidiecezji gnieźnieńskiej i ich statuty*, Warszawa 1950, t. V, s. 181; t. VII, ss. 79 n.; t. VI, ss. 115 — 120. Por. J. Miazek, *Służba Boża w kolegiacie warszawskiej...*, dz. cyt., s. 50.

¹⁸⁰ Zob. W. Schenk, *Z dziejów liturgii sakramentów w Polsce*, ZN KUL, 9 (1966), nr 1—2, ss. 69 n. Por. J. Miazek, *Służba Boża w kolegiacie warszawskiej...*, dz. cyt., s. 55.

¹⁸¹ ArWwa, Okęcki vis. 1787 II, k. 346. Por. J. Miazek, *Służba Boża w kolegiacie warszawskiej...*, dz. cyt., s. 55.

¹⁸² ArWwa, Okęcki vis. 1787 II, k. 9 n.; por. przyp. następny.

używany był brewiarz rzymski, do którego były drukowane „officia propria sanctorum”.¹⁸³

Wydaje się, że udział kapituły w spełnianiu *officium divinum* w omawianym okresie pozostawał mimo wszystko raczej symboliczny, ale kolegium to troszczyło się o należytą służbę w chórze pełnioną przez wikariuszy kolegiackich. Niejednokrotnie na swoich posiedzeniach tygodniowych prałaci i kanonicy omawiali te sprawy, zwracając na przykład uwagę na poważne zachowanie się w kolegiacie i staranny ubiór.¹⁸⁴

Do obowiązków chórowych członków kapituły należało odprawianie Mszy świętej konwentualnej oraz uczestniczenie w niej. Jak ogół kapłanów, tak też prałaci i kanonicy nie sprawowali w dawnych wiekach codziennie Mszy świętej. Za prawem powszechnym nie określano, ile razy w roku powinien ją każdy odprawić. Wymagano tylko, aby wszyscy byli obecni na Mszy wspólnej, celebrowanej przez jednego z nich *per turnum* w intencji dobrodziejów kapituły. Odprawiający w danym dniu członek kapituły nosił nazwę hebdomadariusza.¹⁸⁵

Również kapituła warszawska była obowiązana do codziennego odprawiania Mszy świętej konwentualnej. Podobnie jak w brewiarzu, tak też w odprawianiu Mszy świętej konwentualnej, zwłaszcza w dni powszednie, zaczęli się kanonicy wyręczać wikariuszami. Nastąpiło to prawdopodobnie jeszcze w XV w.¹⁸⁶

W Mszy świętej konwentualnej, odprawianej w niedziele i święta, najliczniej brało udział duchowieństwo kolegiackie. Obecni byli członkowie kapituły aktualnie rezydujący, duchowni wszystkich kolegiów i alumni seminarium.¹⁸⁷ W dni powszednie udział duchowieństwa był skromniejszy.¹⁸⁸

Gdy chodzi o mszały, z których odprawiano Msze święte, należy powiedzieć, że w drugiej połowie XVIII stulecia kapituła warszawska posiadała wiele mszałów. Księga wizytacyjna bp. A. O. Okęckiego z r. 1787 wymienia mszał nowy, oprawiony w czarną skórę i pozłacany, trzynaście mszałów starych i zniszczonych, czternaście mszałów żałobnych, a nadto pontyfikał i trzy kanony.¹⁸⁹

Dokonując oceny postawy kapituły warszawskiej wobec obowiązku odprawiania Mszy świętych konwentualnych lub uczestniczenia w nich, z powodu szczupłości materiałów źródłowych nie możemy stwierdzić, czy kolegium to wywiązywało się dobrze z wymienionego obowiązku. Sprawa ta różnie się kształtowała w ciągu dziejów omawianej instytucji. Były okresy, w których źródła odnotowują pewne niedociągnięcia pod tym względem. Tak na przykład prałaci i kanonicy obowiązani byli uczestniczyć we Mszy świętej konwentualnej w stroju chórowym.¹⁹⁰ Niektórzy jednak przy-

¹⁸³ Zob. J. Miazek, *Służba Boża w kolegiacie warszawskiej...*, dz. cyt., s. 55.

¹⁸⁴ *Acta collegiatae*, s. 55. Podobnie wypowiada się wizytacja Tolibowskiego z 1661 r. — zob. ArWwa, *Liber erectionis*, k. 63—65. Analogicznie było w kapitule plockiej — zob. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., ss. 146 n.

¹⁸⁵ Zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna wrocławska*, dz. cyt., s. 54; W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., ss. 146 n.

¹⁸⁶ Zob. *Statuta collegiatae*, s. 530, stat. 89; ArWwa, *Liber erectionis*, k. 43 n.; ArWwa, Okęcki vis. 1787 II, k. 9 (vicarii obligant ad absolvendas missas conventuales cantatas omnibus diebus ferialibus).

¹⁸⁷ ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 201; por. J. Miazek, *Służba Boża w kolegiacie warszawskiej...*, dz. cyt., s. 80.

¹⁸⁸ ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 207; por. J. Miazek, *Służba Boża w kolegiacie warszawskiej...*, dz. cyt., s. 80.

¹⁸⁹ ArWwa, Okęcki vis. 1787 II, k. 346; por. J. Miazek, *Służba Boża w kolegiacie warszawskiej...*, dz. cyt., ss. 74 n.

¹⁹⁰ Zob. *Statuta collegiatae*, s. 517, stat. 34; podobny problem występował w kapitule plockiej — zob. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 150.

chodzili do kościoła w ubraniu świeckim „ku zgorszeniu ludzi“. Problem ten omawiany był między innymi na posiedzeniu generalnym kapituły, które odbyło się 18 kwietnia 1525 r. Postanowiono wówczas, że pod karą utraty dystrybucji dziennej należy przychodzić w stroju chórowym do kolegiaty i na sesje kapituły.¹⁹¹

Jednym z obowiązków kapituły były aniwersarze — mianowicie otrzymywała ona fundacje, z tytułu których prałaci i kanonicy mieli odprawiać Msze święte w intencji określonej przez fundatora lub też za zmarłych członków kapituły. Tego rodzaju nabożeństwa znane były w kapitułach polskich. Spotykamy je na przykład od XIV w. w kapitule katedralnej płockiej¹⁹², w XV w. w kapitule katedralnej wrocławskiej¹⁹³ i od XVII stulecia w kapitule kolegiackiej zamojskiej¹⁹⁴. Aniwersarze stanowiły zazwyczaj poważny ciężar dla kapituły, z drugiej jednak strony pozostawały ważnym źródłem dochodu.

Nabożeństwo żałobne odprawiał jeden wyznaczony do tego kanonik, czyniąc to w pewne określone dni. Składało się ono ze Mszy świętej żałobnej oraz odśpiewania odpowiedniej części oficjum brewiarzowego. Znane były aniwersarze za panujących, fundatorów i dobrodziejów oraz członków kapituły.¹⁹⁵

Najstarsza wzmianka źródłowa o aniwersarzu sprawowanym przez kapitułę warszawską pochodzi z pierwszych lat XV stulecia. W zamian za hojną fundację księżęcą na rzecz kapituły (1406) w każdy poniedziałek (z wyjątkiem uroczystego święta) po wieczne czasy prałaci i kanonicy według kolejności mieli odprawiać Msze święte żałobne za księcia Janusza, skoro zejdzie z tego świata, oraz za jego rodzinę.¹⁹⁶ Podobnie jak to było praktykowane w innych kapitułach, również i w omawianej opuszczenie udziału w aniwersarzu mogło być usprawiedliwione ważną przyczyną.¹⁹⁷

W ciągu długich dziejów kapituły i kolegiaty warszawskiej ilość aniwersarzy stopniowo wzrastała. Odprawiano je za określoną osobę w stały dzień każdego roku, ale niekiedy w samą rocznicę zgonu. Tak jak to było w innych kapitułach, fundowali je członkowie kapituły, a nawet osoby świeckie, zostawiając w testamencie pewną sumę na taki aniwersarz. W tygodniu wypadało więc niekiedy kilka oficjów żałobnych odprawianych przez kanonika dyżurnego. Przykładowo możemy tu wymienić aniwersarz za Pawła Sulisława Delickiego, kanonika płockiego i warszawskiego, dobrodzieja kolegiaty warszawskiej, któremu kapituła warszawska 30 września 1526 r. postanowiła wmurować nawet tablicę pamiątkową w głównym ołtarzu.¹⁹⁸ Od r. 1558 odprawiali członkowie kapituły aniwersarz za Wojciecha Jeziorkowskiego, kanonika warszawskiego.¹⁹⁹ Aniwersarzy było wiele. Trudno z pewnością stwierdzić, czy każdy aniwersarz odprawiano przez dłuższy okres czasu. Podobnie jak w innych diecezjach, tak samo i w omawianej obowiązek odprawiania aniwersarzy ciążył na kapitule dopóty, dopóki korzystała z przeznaczonego na ten cel funduszu. Poczynając od XVI w. każdy prawie biskup, na prośbę kapituły, przeprowadzał ich redukcję.²⁰⁰

Acta collegiatae, s. 53.

Zob. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 151.

Zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna wrocławska*, dz. cyt., s. 116.

Zob. W. Stopniak, *Dzieje kapituły zamojskiej*, dz. cyt., s. 69.

Zob. przyp. 200.

ArWwa, *Liber erectionis*, k. 43 n.

Statuta collegiatae, s. 530, stat. 89.

„Concluduntur dni, ut... fieret unus anniversarius... pro anima (dni Pauli Sulislai De Lyczko canonici Plocensi) et... ut in altari maiori affigatur tabella, in qua scribantur haec verba: Habeatur memoria (de) anima Pauli Sulislai canonici Plocensi benefactoris huius ecclesiae“ — *Acta collegiatae*, s. 41. Podobnie było w innych polskich kapitułach — zob. np. S. Librowski, *Kapituła katedralna wrocławska*, dz. cyt., s. 116.

¹⁹⁹ ArWwa, *Liber erectionis*, k. 36 — 37; ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 47 (1000 fl. pro anniversario Erlar, canonico et officiali Varsaviensi — 1646).

²⁰⁰ „Rationes pro reductione anniversariorum et aliarum obligationum a capitulo expositae“ — ArWwa,

Najważniejszym obowiązkiem i warunkiem, od którego zależało wypełnianie wcześniej omówionych powinności, jest rezydencja. Tylko prałat czy kanonik mieszkający stale przy kolegiacie mógł brać udział w sesjach parcjalnych i nabożeństwach odprawianych codziennie. Już średniowieczne prawo powszechne zwracało uwagę na to, aby beneficja kościelne były udziałem tylko takich osób, które są zdolne do wypełniania związanych z tym obowiązków i zechcą rezydować przy swoim kościele.²⁰¹

Sprawa obowiązku rezydencji przy kolegiacie warszawskiej została wyraźnie podkreślona w dokumencie z 1406 r. Bp W. Jastrzębiec zaznaczył, że prałaci i kanonicy obowiązani są w stolicy mazowieckiej przy kościele Świętego Jana stale rezydować i najwyżej za pozwoleniem dziekana na sześć miesięcy mogą się oddalić. Po upływie tego czasu, gdyby ktoś nie wrócił, straciłby tym samym prebendę i kanonię.²⁰² Warto tu odnotować, że w niektórych kapitułach katedralnych w Polsce, na przykład w Płocku²⁰³, Włocławku²⁰⁴, zastrzeżono absencję na trzy miesiące.

Niezachowanie obowiązku rezydencji przy kościele kolegiackim pozbawiało winnego dystrybucji dziennych, chyba że w tym czasie załatwiał ważne sprawy kapituły.²⁰⁵ Dłuższa zaś nieobecność powodowała, iż odbierano prałatom lub kanonikom wieść prestymonialną, a nawet groziła utratą kanonii.²⁰⁶ Podobne sankcje stosowano na przykład w kapitule katedralnej w Płocku²⁰⁷ i Włocławku²⁰⁸, a na terenach wschodnich Polski w Łucku²⁰⁹. Problem rezydencji był szczegółowo rozpatrywany na posiedzeniu kapituły warszawskiej 29 września 1535 r. Kapituła powtórzyła swój stary statut z r. 1507 o opcji wsi prestymonialnych i podkreśliła, że korzystać z niej mogą jedynie stale rezydujący. Tym samym skasowała milcząco statut kodyfikacji z 1517 r., który wymagał rezydencji jedynie przez trzy miesiące po objęciu beneficjum w kapitule.²¹⁰

W świetle fragmentarycznych źródeł nie możemy dokładnie podać liczby prałatów i kanoników rezydujących stale.²¹¹ Na podstawie list z zebrań parcjalnych lub generalnych możemy przypuszczać, że rezydowało kilku. Tak na przykład 27 lutego 1523 r. w zebraniu parcjalnym wzięło udział trzech prałatów i dwóch kanoników,²¹² co pozwala wnioskować, iż rezydowało wówczas pięciu.

Sobór Trydencki, przeprowadzając reformę wielu dziedzin życia kościelnego, zwrócił także uwagę na problem rezydencji beneficjantów. Członków kapituł zobowiązał do dziewięciomiesięcznej rezydencji przy kościele katedralnym lub kolegiackim.²¹³ Dokonująca się na przełomie XVI i XVII stulecia recepcja reformy trydenckiej nie ominęła diecezji poznańskiej. Niemalży wpływ w tej dziedzinie miała z pewnością działalność gorliwych biskupów duszpasterzy. Takim był na przykład bp Jan Wężyk (1624-1627). Był to dzielny arcybiskup, znany między innymi jako autor nowego

Okęcki vis. 1787 I, k. 151. Podobnie było w innych diecezjach — zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, dz. cyt., s. 116.

²⁰¹ Zob. uwagi na ten temat — W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 154.

²⁰² *ArWwa, Liber erectionis*, k. 43 n.; por. Wł. Kwiatkowski, *Powstanie kapituły św. Jana...*, dz. cyt., s. 40.

²⁰³ W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 155.

²⁰⁴ Zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, dz. cyt., ss. 55 n.

²⁰⁵ *Statuta collegiatae*, s. 509, stat. 9: quibus dentur distributiones quotidianae; s. 510, stat. 12: Ex quibus causis absentes gaudeant presentibus. Zob. *Praxis capitularis*, s. 312 n.

²⁰⁶ *Acta collegiatae*, s. 79.

²⁰⁷ Zob. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 155.

²⁰⁸ Zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, dz. cyt., ss. 55 n.

²⁰⁹ Zob. L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej...*, dz. cyt., s. 200.

²¹⁰ Por. *Statuta collegiatae*, s. 523, stat. 65, oraz *Acta collegiatae*, ss. 64. 79; *Statuty kapituły katedralnej włocławskiej*, wyd. J. Fijałek, Kraków 1915, s. CCXIII n.

²¹¹ Zob. niżej.

²¹² *Acta collegiatae*, s. 49.

²¹³ Conc. Trid., sess. 24, c. 11, de reform.; *Praxis capitularis*, ss. 312 n.

zbioru ustaw synodalnych prowincji gnieźnieńskiej. Umarł jako prymas 27 maja 1638 r. w Łowiczu.²¹⁴ Ordynariusz ten, powołując się na postanowienia Soboru Trydenckiego, w r. 1626 pozwolił prałatom i kanonikom na trzy miesięczną absencję w roku. Rzecz oczywista, że nieobecność musiała być uzasadniona.²¹⁵ Przebywających więcej aniżeli trzymiesiące poza kolegiatą należało ukarać, odmawiając im podziałów chórów.²¹⁶

Główną przyczyną zaniedbywania rezydencji przy swoich kolegiatach była powszechnie praktykowany w Kościele kumulacja beneficjów. Niektórzy prałaci i kanonicy warszawscy — jak już wspomniano — korzystali z kilku beneficjów. Wprawdzie Sobór Trydencki przeciwstawił się tej praktyce, jednakże wiemy o członkach kapituły jeszcze w XVII i XVIII stuleciu, którzy dzierżyli po kilka beneficjów.²¹⁷ Warto tu zauważyć, że na skutek dewaluacji pieniądza i upadku gospodarczego w niektórych okresach dziejów kumulacja nie zawsze podyktowana była chciwością.

V. UPRAWNIENIA

Na mocy przynależności do kapituły przysługiwały kanonikom specjalne prawa. Łączyły się one najściślej z obowiązkami kapituły. Uprawnień tych nabywało się w momencie recepcji i instalacji. W świetle uprawnień kapituła górowała nad klerem diecezjalnym posiadając władzę.²¹⁸ Do najważniejszych uprawnień kapituły warszawskiej, podobnie jak i innych w Polsce, zaliczyć należy: prawo głosu w kapitule, odpowiednia stalla w chórze, prawo do dochodów, stroju, tytułowania, herbu i pieczęci. W niniejszym paragrafie omówimy uprawnienia kapituły, ale bez zagadnienia dochodów.

Pierwsze, podstawowe uprawnienie kanoników kapituły warszawskiej, podobnie jak innych na Zachodzie i w Polsce, stanowiło prawo głosu na posiedzeniach kapituły. Dzięki temu uprawnieniu członkowie kapituły wywierali wpływ na szereg ważnych spraw, dotyczących zarówno samego gremium, jak i wykraczających poza kolegium.²¹⁹ Wszyscy członkowie kapituły mieli równy głos. Uprawnienie to odnosiło się do głosowania podczas sesji generalnych i parcyjnych kapituły.²²⁰

Podanych wyżej zasad prawnych — wspólnych dla wszystkich wspólnot kanonicznych — przestrzegano także w opisywanej kapitule. Licznie zachowane adnotacje źródłowe z posiedzeń świadczą, iż prałaci i kanonicy warszawscy zabierali głos na różne tematy i podejmowali szereg decyzji, o czym już wspomniano w kontekście posiedzeń kapituły.²²¹

Prawo głosu w kapitule pozostawało w ścisłym związku z prawem do zajmowania odpowiedniego miejsca w kapitułarzu. Precedencja prałatów i kanoników warszaw-

²¹⁴ Zob. J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska...*, dz. cyt., t. 1, s. 105.

²¹⁵ ArPoz, AE XXVI, k. 242.

²¹⁶ Tamże.

²¹⁷ Zob. np. przyp. 54.

²¹⁸ *Praxis capitularis*, ss. 406 — 417; P. Hinschius, *System des katholischen Kirchenrechtlers...*, dz. cyt., s. 66; S. Zachorowski, *Rozwój i ustroj...*, dz. cyt., s. 131; S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, dz. cyt., s. 39.

²¹⁹ Zob. *Statuta collegiatae*, ss. 512 n., stat. 20. 39. 61; ArWwa, *akta kapituły 1676—1804*, k. 63. 69; *Acta collegiatae*, ss. 64. 75. Por. A. Barbossa, *De canonicis et dignitatibus...*, dz. cyt., passim. Por. przyp. 226.

²²⁰ Zob. S. Zachorowski, *Rozwój i ustroj...*, dz. cyt., s. 132; S. Librowski, *Kapituła katedralna włocławska*, dz. cyt., ss. 38 n.; W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 162.

²²¹ Zob. przyp. 151.

skich uwidoczniła była również w zajmowaniu odpowiedniej stali w chórze kolegiaty. Miejsce w stalli przydzielane było — jak już wspomniano — w czasie ceremonii instalacji. Kolejność stalli, rozmieszczonych po dwóch stronach prezbiterium, tworzących półchóry, związana była ściśle z zajmowaną w kapitule godnością. W pierwszej kolejności były stalle dla prałatów, w dalszej dla kanoników.²²²

Na temat precedencji i zajmowania miejsc w chórze spotykamy w źródłach wyraźne informacje dopiero w 1529 r.²²³ Wprawdzie w dokumencie bp. W. Jastrzębca z 1406 r. są wzmianki o pierwszeństwie dziekana, przyznające mu pierwsze miejsce w chórze po prawej stronie prezbiterium, ale nie ma tam bliższych danych o kolejności innych kanoników.²²⁴ Nie precyzują też tego zagadnienia statuty kapituły z r. 1517.²²⁵ Sprawą zajmowania miejsc w chórze zajęli się prałaci i kanonicy warszawscy na posiedzeniu generalnym, które odbyło się 11 kwietnia 1529 r. Ustalono wówczas — w formie statutu obowiązującego na przyszłość — następującą kolejność w zajmowaniu stalli: po prawej stronie chóru (dawniej strona Ewangelii), licząc od wejścia do niego, zajmowali kolejno miejsca: dziekan i kustosz; po lewej zaś *vis à vis* — w kolejności od ołtarza: archidiakon, prepozyt i scholastyk. Gdy chodzi o kanoników, to po prawej stronie, za kustoszem, miał zasiadać kanonik fundi Janowo, potem fundi Rzeczyca, fundi Tarczyn, fundi Zakroczym i fundi Dębna Wola. Po lewej stronie, za scholastykiem, zajmowali kolejno miejsca kanonicy: fundi Wrona, fundi Kossowo, fundi Bystrzanów, fundi Solec i fundi Tarczany.²²⁶

Pewna modyfikacja precedencji prałatów i kanoników w stallach nastąpiła w ciągu XVII stulecia. Wiązało się to z erekcją nowych prałatur i pewnych przesunięć w kanonikatach, co spowodowało zmianę miejsc w stallach.²²⁷ Na podstawie zachowanych źródeł można przedstawić porządek miejsc w chórze kolegiaty w następujący sposób:

Wielki ołtarz

stalla biskupa	archidiakon
dziekan	prepozyt
kustosz	scholastyk
kanclerz	kantor
fundi Janowo	fundi Wrona
fundi Rzeczyca	fundi Kossowo
fundi Tarczyn	fundi Bystrzanów
fundi Dębna Wola	fundi Solec
fundi Dębna Wola	fundi Tarczany
fundi Maliszewiani	fundi Kąty
kanonik gracyjny	
kanonik gracyjny	

Dalszym z kolei uprawnieniem członków kapituły warszawskiej było prawo do stroju chórowego. Pod tym względem prałaci i kanonicy różnili się od innych księży. O odpowiednim stroju członków polskich kapituł w średniowieczu dowiadujemy się na przykład z postanowień synodów tego okresu.²²⁸ Ubiór kanonicki składał się z

Zob. przyp. 159. Por. S. Librowski, *Kapituła katedralna wrocławska*, dz. cyt., ss. 39 n.; W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 162.

²²² *Acta collegiatae*, s. 67.

ArWwa, *Acta nunciatury*, k. 172 n.; ArWwa, *Liber erectionis*, k. 43 n.

Statuta collegiatae, s. 509, stat. 10: Quo ordine praelati et canonici in ecclesia se gerere debeant.

Acta collegiatae, s. 67.

ArPoz, AE XVI, k. 227—228v.; ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 235 n.; W. Knapieński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., s. 35.

²²⁸ Zob. R. Hube, *Antiquissimae constitutiones synodales provinciae Gnesnensis*, Petropoli 1856, ss. 74 n.; *Statuta synodalia Andreae episcopi Posnaniensis saeculo XV confecta*, ed. U. Heyzmann, w: *Starodawne Prawo Polskiego Pommiki*, t. V, cz. 1, Cracoviae 1878, ss. I—XL.

czarnej sutanny, komży, almucji (dalmucji), czyli długiego czarnego płaszcza podbitego jedwabną podszewką lub gronostajami, i kaptura do nakrycia głowy podczas oficjum chórowego.²²⁹ Taki strój był również używany przez członków kapituły katedralnej w Poznaniu, gdzie w uroczystych nabożeństwach i procesjach prałaci i kanonicy uczestniczyli odziani w kosztowne kapy, na których sprawienie składali przy swej instalacji osobną wysoką opłatę, tak zwane *cappalia*.²³⁰

Najstarsza wzmianka źródłowa na temat stroju chórowego członków kapituły warszawskiej zawarta jest w dokumencie erekcyjnym, wystawionym w r. 1406 przez bp. W. Jastrzębca. W piśmie tym ordynariusz między innymi polecił prałatom i kanonikom kolegiackim „nosić komże, mantolety i inne ozdoby kanonickie według zwyczajów samego Kościoła poznańskiego”.²³¹

Tak jak do każdej instytucji, podobnie i do omawianej kapituły zakradły się z biegiem lat pewne zaniedbania. Na ten temat debatowano na posiedzeniu generalnym kapituły, które odbyło się 18 kwietnia 1525 r. Postanowiono wówczas, by prałaci i kanonicy podczas pełnienia służby Bożej w kolegiacie ubrani byli nie po świecku, lecz w strój chórowy.²³² Warto tutaj zauważyć, że bez wspomnianego stroju nie wolno było członkom kapituły wchodzić do świątyni i na posiedzenia kapituły, i to pod sankcją utraty dystrybucji dziennej.²³³

Wspomniano już wyżej o zrównaniu, mocą konstytucji sejmowej w 1669 r., kapituły kolegiackiej w Warszawie z innymi kapitułami katedralnymi w Polsce.²³⁴ W związku ze wzrostem znaczenia Warszawy zamieszkiwali tu od drugiej połowy XVII stulecia również biskupi poznańscy. Od tego czasu kolegiata Świętego Jana Chrzciciela nosiła tytuł kolegiaty królewskiej lub archikolegiaty.²³⁵ Członkowie opisywanej kapituły podjęli też starania w Rzymie o zmianę dotychczasowego stroju, zwłaszcza dawnej almucji na rokiety i mantolety oraz kapy rzymskie. Nie znane bliżej przeszkody opóźniły znacznie spełnienie tych życzeń. Pozwolenie nadeszło dopiero w 1730 r.²³⁶

Mimo sprzeciwu katedralnej kapituły poznańskiej, z obawy przed wzrastającą w diecezji konkurentką, uzyskała kolegiacka kapituła warszawska od papieża Klemensa XII w 1730 r. prawo do noszenia kapy wielkiej z kapturem, rokiety i mantoletu na wzór stroju kapituły bazyliki Świętego Piotra w Rzymie.²³⁷ Ojciec Święty zaznaczył, iż z uprawnienia tego mogą korzystać po wieczne czasy wszyscy prałaci oraz dwunastu kanoników. Kapa i kaptur miały być wykonane w kolorze fioletowym na zewnątrz, wewnątrz zaś w kolorze czerwonym.²³⁸ W okresie Adwentu i Wielkiego Postu należało używać kapy koloru czarnego z podszewką koloru fioletowego. W tym stroju członkowie kapituły mieli obowiązek przychodzić do chóru w niedziele i dni świąteczne oraz

Tamże. Por. J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska...*, dz. cyt., t. I, s. 676; W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 179; S. Librowski, *Kapituła katedralna wrocławska*, dz. cyt., s. 134; W. Stopniak, *Dzieje kapituły zamojskiej*, dz. cyt., s. 108.

²³⁰ Zob. J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska...*, dz. cyt., t. I, s. 676.

ArWwa, *Acta nunciatury*, k. 172 n.; ArWwa, *Liber erectionis*, k. 43 n.; Wł. Kwiatkowski, *Powstanie kapituły św. Jana...*, dz. cyt., ss. 62 n.; F.K. Kurowski, *Pamiętki miasta Warszawy*, dz. cyt., t. II, s. 9.

²³² *Acta collegiatae*, s. 53. Por. *Statuta collegiatae*, s. 516, stat. 34.

²³³ Tamże. W kapitule katedralnej w Płocku za każdorazowe przekroczenie wspomnianej normy prałaci obowiązani byli do uiszczenia grzywny — na rzecz kościoła katedralnego — w wysokości 12 groszy praskich, zaś kanonicy — 8 groszy praskich. Zob. W. Góralski, *Kapituła katedralna w Płocku...*, dz. cyt., s. 179.

²³⁴ VolLeg, t. V, s. 17.

ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 248; W. Knapiński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., s. 31.

²³⁶ ArWwa, *Acta kapituły 1676—1804*, wizytacja kolegiaty z 1773 r.

Tamże; ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 248; W. Knapiński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., s. 31. Por. J. Wysocki, *Kapituła kolegiacka i katedralna a seminarium duchowne w Warszawie*, WAW, 49 (1967), nr 10, ss. 226 n.; Wł. Kwiatkowski, *Diecezja warszawska...*, dz. cyt., s. 3; Z. Król, *Archidiecezja czersko-warszawska*, w: *Szkice do dziejów archidiecezji warszawskiej*, Rzym 1966, s. 41.

²³⁸ ArWwa, *Acta kapituły 1676—1804*; ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 248; W. Knapiński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., s. 31.

w dni, kiedy przypadały Msze święte rocznicowe oraz sesje kapitulne. Z uprawnienia tego korzystać mogli również w diecezji poznańskiej i poza jej terytorium, w wypadku na przykład uczestniczenia w synodzie prowincjalnym, a także w obecności kardynałów, legatów papieskich, arcybiskupów i biskupa własnego.²³⁹

W r. 1751 prałaci i kanonicy warszawscy otrzymali prawo noszenia dystynktorium. Była to ośmiokątna błękitna gwiazda, umieszczona między złotymi promieniami. Po jednej jej stronie na białym polu znajdowało się kolorowe wyobrażenie św. Jana Chrzciciela, a na stronie odwrotnej — imię Augusta III, za którego nadano to uprawnienie. Na rogach gwiazdy figurował napis: *Dedit almus Pater et Patris*. Dystynktorium to noszono na łańcuchu lub wstędze.²⁴⁰

Uroczyste wręczenie stroju kanonickiego odbywało się podczas instalacji nowo miowanego członka kapituły.²⁴¹ Śledząc źródła archiwalne, należy powiedzieć, że od czasu do czasu, jak już nadmieniono, przypomniano prałatom i kanonikom na sesjach kapitulnych o obowiązku noszenia przepisanego stroju chórowego. Co więcej, zwracano także uwagę na odpowiednie prezentowanie się poszczególnych członków gremium kapitulnego poza kolegiatą. Tak było na przykład 19 kwietnia 1545 r., kiedy to kapituła jako korporacja powzięła uchwałę, aby zarówno prałaci, jak i kanonicy dbali o swój zewnętrzny wygląd. Okazało się bowiem, że niektórzy poruszali się po mieście i poza miastem w towarzystwie tylko jednego służącego, a do jazdy używali bardzo wymizerowanego konia. Postanowiono zatem na przyszłość, aby „w wypadku podróży lub wyjścia na miasto byli kanonicy w asyście dwóch lokajów pod karą zabrania dystrybucji względnie nawet wyłączenia na określony czas z kapituły”.²⁴²

Z powodu swego znaczenia kapituła kolegiacka w Warszawie, podobnie jak i inne kapituły w Polsce, cieszyła się szacunkiem i poważaniem duchowieństwa, od którego odróżniała się również tytułaturą. Prałatom i kanonikom przysługiwał odpowiedni tytuł: „*Dominus*“, „*Venerabilis Dominus*“. Już sam sposób tytułowania wyróżniał prałatów i kanoników spośród reszty duchowieństwa. Do kapituły jako instytucji zwracano się słowami: „*Prześwietna Kapituła*“. O powyższych tytułaturach znajdujemy dość liczne wzmianki w źródłach.²⁴³

Kapituła warszawska, będąc osobą prawną, posługiwała się pieczęcią i własnym herbem. Z powodu szczupłości materiałów źródłowych trudno jest ustalić, od kiedy używała swojego herbu. Przypuszcza się, że książę Janusz był autorem herbu warszawskiej kapituły, którym jest wyobrażenie głowy Świętego Jana Chrzciciela, leżącej na półmisku.²⁴⁴ Wyobrażenie w herbie przypomina datę czynu spełnionego w r. 1261. Kiedy w tym czasie Ziemowit II bawił w Zamku Ujazdowskim pod Warszawą, został napadnięty przez wodza Swarna i jego wojsko w wigilię św. Jana i tamże pod mieczem głowę utracił. Książę Janusz zachował pamięć swego poprzednika i herb ten kapitule nadał.²⁴⁵ Podobny wizerunek zamieszczony został na pieczęci kapituły, którą ta posługiwała się przy wystawianiu dokumentów.²⁴⁶

²³⁹ Tamże.

²⁴⁰ ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 248. Por. F.K. Kurowski, *Pamiętki miasta Warszawy*, dz. cyt., t. II, s. 35; J. Miazek, *Służba Boża w kolegiacie warszawskiej...*, dz. cyt., s. 24.

²⁴¹ Zob. przyp. 23 i 24.

²⁴² Zob. *Statuta collegiatae*, s. 528, stat. 82; *Acta collegiatae*, ss. 87 n. Podobnie było w kapitule katedralnej w Łucku — zob. L. Królik, *Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej...*, dz. cyt., s. 209.

²⁴³ Zob. np. *Acta collegiatae*, passim; ArPoz, AE XXVI, k. 240; *Statuta collegiatae*, passim; Wł. Kwiatkowski, *Diecezja warszawska...*, dz. cyt., s. 3. Tego rodzaju tytułatura powszechna była w Polsce — zob. S. Librowski, *Kapituła katedralna wrocławska*, dz. cyt., s. 135.

²⁴⁴ Zob. F.K. Kurowski, *Pamiętki miasta Warszawy*, dz. cyt., t. II, ss. 30. 35.

²⁴⁵ Tamże.

²⁴⁶ Tamże. Wyglądu pieczęci nie precyzowały bliżej statuty kapitulne — zob. *Statuta collegiatae*, s. 512, stat. 21.

Na zakończenie należy stwierdzić, że kapituła Świętego Jana w Warszawie dzięki uprawnieniom i dobrej organizacji wewnętrznej była w diecezji poznańskiej ważną instytucją kościelną. W sytuacji, gdy archidiaconat warszawski był swego rodzaju enklawą, miała również wpływ na rządców diecezji.

Przypisy do tabel 1-8

^a Podstawa tabeli — ArWwa, *Akta kapituły 1676—1804*, k. 81; ArWwa, *Akta nuncjatury*, k. 172—177; ADS, D 84, k. 17—18v; ADS, D 150, k. 83—83 v.; ASV, *Acta nuntiaturae Poloniae*, vol. 4; ArPoz, AE X, k. 29; ArPoz, AE XII, k. 275v.; ArPoz, AE XIII, k. 26v n.; ArPoz, AE XIV, k. 58v—59; AGAD, dok. perg. sygn. nr 1539; *Acta collegiatae*, ss. 11. 15. 21. 27. 35. 42. 29; W. Knapiński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., s. 38; J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej od r. 1000 aż do dni naszych*, Gniezno 1882, zeszyt X, s. 575. 557; *Księga radziecka miasta Starej Warszawy 1447—1527*, t. I, wyd. A. Wolff, Wrocław 1963, nr. 829. 897. 1818.

^b Podstawa tabeli — ASV, Reg. Sup., vol. 1406, k. 35v; ASV, Reg. Lat., vol. 1283, k. 66—67; ASV, Consist. Misc., vol. 41, k. 79—79v.; W. Knapiński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., ss. 29. 32. 36; *Acta collegiatae*, ss. 21. 26. 27. 36. 38. 41. 52. 67; ArPoz, AE X, k. 272v; ArPoz, AE XII, k. 68v—69, 174; ArPoz, AE XVI, k. 163v—164; ArPoz, AE XVII, k. 3v; ArPoz, AE XXIII, k. 79v.; ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 232; ArWwa, *Epistola pastoralis* 1710; ArWwa, *Listy biskupów*; ArWwa, *Akta kapituły 1676—1804*, k. 81; ArWwa, *Akta kapituły 1785—1844*, k. 3v; J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska...*, dz. cyt., ss. 303—304.

^c Podstawa tabeli — *Acta collegiatae*, ss. 9. 14. 15. 21. 28. 38. 41. 52. 64. 67; ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 232 n.; W. Knapiński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., ss. 32. 91; ArWwa, *Akta kolegiaty 1676—1804*, k. 81. 87v.; ArWwa, *Akta kapituły 1785—1844*, k. 13; ArPoz, AE XV, k. 77v; ArPoz, AE XVIII, k. 21; ArPoz, AE XXVI, k. 830 n.; ASV, Man., vol. 88, k. 342; AGAD, dok. perg. sygn. nr 7819; ArWwa, *Akta nuncjatury*, ss. 172—177; L. Łętowski, *Katalog biskupów, prałatów i kanoników krakowskich*, t. III, Kraków 1852—1853, ss. 366. 173.

^d Podstawa tabeli — ArWwa, *Akta nuncjatury*, k. 172. 177; *Acta collegiatae*, k. 15. 21. 27. 29. 30. 35. 36. 38. 41. 52. 67; ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 59. 233 n.; ArPoz, AE XII, k. 309v.; ArPoz, AE XVI, k. 117; ArPoz, AE XXIV, k. 16; ArPoz, AE XXVI, k. 32v. 244; W. Knapiński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., s. 21; ArWwa, *Listy biskupów*; ASV, Consist. Cam., vol. 27, k. 298—298v.; ArWwa, *Akta kapituły 1676—1804*, k. 81. 69. 77; J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy...*, dz. cyt., s. 559; H. Barycz, *Barski-Kochler Andrzej*, PSB, t. I, Kraków 1935, s. 307.

^e Podstawa tabeli: *Acta collegiatae*, ss. 41. 54. 62. 77 n.; ArPoz, AE X, k. 138; ArPoz, AE IX, k. 176 r.; ArPoz, AE XIV, k. 116v—117; ArPoz, AE XVI, k. 38v. 73; W. Knapiński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., ss. 34. 36; ArWwa, *Akta kapituły 1676—1804*, k. 81v.; ArWwa, *Szpital Św. Ducha*, k. 22; ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 59 n. 64. 66. 68. 71. 77 n. 134 n. 234; *Księga radziecka...*, dz. cyt., nr 148. 1216.

^f Podstawa tabeli — ArWwa, *Akta nuncjatury*, k. 172—177; ArWwa, *Liber erectionis*, k. 43—56; Wł. Kwiatkowski, *Powstanie kapituły św. Jana przy zamku xx. mazowieckich w Warszawie*, Warszawa 1938, ss. 62 n.; F. K. Kurowski, *Pamiętki miasta Warszawy*, t. II, Warszawa 1949, wyd. E. Szwanowski, ss. 7—14; ArWwa, *Akta kapituły 1676—1804*, k. 26. 28v. 49. 82v. 87. 87v.; ArWwa, Okęcki vis. 1787 I, k. 7. 47. 235. 236—238. 249. 251; ArWwa, *Inscripturae Rotae Romanae*, vol. 1; ASV, Consist. Misc., vol. 25, k. 155—155v.; ASV, Min. Brev. gr., vol. 187; ASV, Brev. Lat., vol. 9, k. 573; ASV, Min. Brev. gr., vol. 190, k. 11590; *Acta collegiatae*, ss. 10. 11. 17. 20 — 22. 26. 27. 29. 31. 35. 36. 38. 41. 43. 52. 54. 56. 59. 79. 88; ArWwa, *Archidiaconat*, ss. 10—10v.; W. Knapiński, *Notaty archiwalne...*, dz. cyt., ss. 24. 29. 38. 39. 68. 91; ArPoz, AE IX, k. 196; ArPoz, AE X, k. 251; ArPoz, AE XI, k. 2v.; ArPoz, AE XIV, k. 54 n. 68v.; ArPoz, AE XV, k. 18. 54. 54v. 276v.; ArPoz, AE XVI, k. 16. 22. 28. 117. 121. 164; ArPoz, AE XXIII, k. 9v. n. 22v.; ArPoz, AE XXIV, k. 68v.; ArPoz, AE XXVI, k. 110. 233; L. Łętowski, *Katalog biskupów, prałatów...*, dz. cyt., t. III, ss. 69. 196. 438; J. Korytkowski, *Prałaci i kanonicy...*, dz. cyt., ss. 557. 559. 561. 563. 565. 566. 570. 573. 574. 567—569; J. Wiśniewski, *Katalog prałatów i kanoników sandomierskich od 1186 — 1926 r.*, Radom 1926, s. 314; *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu*, opr. A. Wolff i A. Bortkiewicz-Celiński, Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk 1971, ss. 8. 9. 13. 14. 59; K. Chodynicki, *Albertrandi Jan Chrzciiciel*, PSB, t. I, ss. 45 n.

^g Podstawa źródłowa: *Acta collegiatae*, ss. 37. 41. 27. 29. 31. 43. 38. 36. 35. 52. 53. 54. 61. 59. 50. 51. 49. 84. 85. 87—90. 78. 76—77. 75. 67—69. 64.

^h Zob. przyp. 148.